

8 Metody vyhodnocování a interpretace

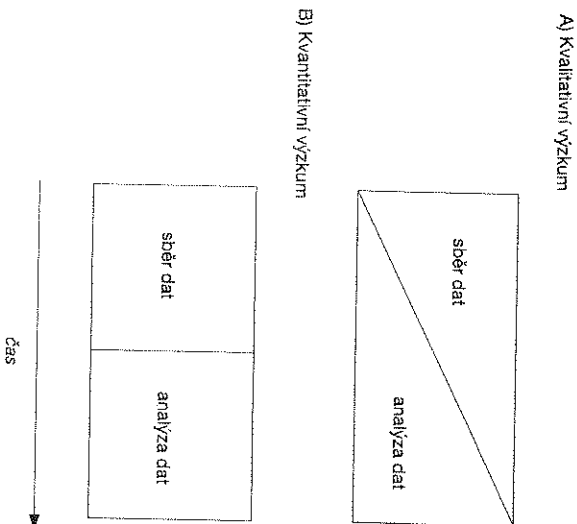
Kvalitativní materiál ve formě transkripce rozhovorů, protokolů pozorování, textových a audiovizuálních materiálů a dalších druhů dokumentů se transformuje a interpretuje s cílem zachytit smysluplně komplexitu zkoumaných jevů a případů sociálního světa. Míra smysluplnosti je určena účelem studie a výzkumnou otázkou, která zaměřuje cíle zpracování dat. Při kvalitativní analýze a interpretaci jde o systematické nenumernické organizování dat s cílem odhalit témata, pravidelnosti, datové konfigurace, formy, kvality a vztahy. Všechny kroky tohoto procesu se mají dokumentovat, čímž se zajišťuje průhlednost a kontrola kvality celého procesu. V tom mohou sehrát významnou roli počítačové programy (viz kap. 14.2).

Kvalitativní data nemají strukturovanou podobu dat v kvantitativním výzkumu, což komplikuje jejich vyhodnocení. Například v kvantitativní analýze výsledků dotazníkového šetření analýzu i diskusi výsledků jistým způsobem určují definované proměnné, četnosti odpovědí a korelace mezi nimi. Naproti tomu kvalitativní data se vyznačují svojí kontextuálností a vzpírají se provedení redukce. To se projevuje i ve zprávě o jejich analýze. Interpretace dat je doplňována plnými citacemi částí interview, výňatky z terénních zápisů nebo poznámkami z provedených skupinových diskusí.

S organizováním dat a jejich analýzou se začíná většinou již ve fázi sběru dat. V tom se liší kvalitativní postup od běžné strategie kvantitativního výzkumu. Tuto okolnost zdůrazňuje obrázek 8.1. V mnoha případech analýza směřuje výzkumníka k novým zdrojům dat. Proto je analýza částí sběru dat. Proces sběru dat a analýzy pokračuje iterativně až do okamžiku, kdy výzkumník rozhodne, že bylo dosaženo výzkumného cíle.

Kvalitativní analýza je uměním zpracovat data smysluplným a užitečným způsobem a nalézt odpověď na položenou výzkumnou otázku. Pouze výjimečně používáme ve větší míře mechanické operace, jež jsou tak typické pro statistické metody. Výzkumník, jako prostředek sběru dat a analýzy“ se může dopustit

Obr. 8.1 Vývoj rozsahu činnosti při sběru dat a jejich analýze

Tab. 8.1 Faktory ovlivňující negativně analytický proces (podle Robson 1999)

Při analýze bychom si měli uvědomovat omezenost naší analytické kapacity, což je způsobeno těmito okolnostmi:

1. Přetížení daty. Člověk je omezen při přijímání, zpracování a zapamatování dat.
2. První dojem. První datové vstupy dělájí větší dojem než pozdější.
3. Informační nedostupnost. Informacím, které jsou dostupnější, věnujeme větší pozornost.
4. Pozitivní instance. Existuje tendence ignorovat informace, které jsou v konfliktu s dosud zastávanými názory, a naopak přeceňovat informace, které je podporují.
5. Interní konzistence. Existuje tendence ignorovat překvapivou informaci.
6. Nestejná spolehlivost. Nevěnuje se pozornost okolnostem, že jednotlivé informační zdroje jsou různé spolehlivé.
7. Scházějící informace. Tomu, k čemu schází informace, se věnuje menší pozornost.
8. Revize hypotéz. Dalšími informacím se věnuje buď přehnaně velká, nebo přehnaně malá pozornost.
9. Přehnaná sebedůvěra. Pokud se udělá rozhodnutí, považuje se děje za přehnaně spolehlivé.
10. Přítomnost současných jevů. Pokud se jev vyskytuje současně s jiným, považují se oba za příčinně propojené.
11. Fiktivní základ. Pokud nejsou k dispozici data, provádí se srovnání s průměrem nebo libovolně zvoleným základem.
12. Výsledky opakované analýzy se často liší od původních.

při analýze přehlédnutí, systematických chyb a omylů. V tabulce 8.1 uvádíme vybrané subjektivní faktory, které mohou negativně ovlivnit provedení analýzy výzkumníkem.

V dalších odstavcích popíšeme analytické taktiky pro případové studie (Miles a Huberman 1994, Stake 1995, Yin 1989) i analytické postupy zakotvené teorie (Glaser, Strauss 1967) a etnografického výzkumu. Zmíníme metodu analytické indukce, jež se považuje za obecnou strategii kvalitativního výzkumu. Také popíšeme některé specifické postupy kvalitativní obsahové analýzy (vyhodnocení rozhovorů, fenomenologickou analýzu, analýzu narativních rozhovorů) a méně podrobně další postupy kvalitativní analýzy.

Podobně jako u výkladu metod sběru dat je i náš výběr přístupů k analýze dat nutně kompromisem.

Robson (2003) popisuje typologii metod analýzy kvalitativních dat. Rozlišuje:

- a) kvazistatistické metody;
- b) metody pomocí šablony;
- c) editovací postupy;
- d) postupy na základě proniknutí do textu.

Postupy se liší stupněm strukturovanosti – nejvíce strukturované jsou kvazistatistické postupy, nejméně postupy založené na proniknutí do textu. **Kvazistatistické postupy** vycházejí z konverze kvalitativních dat do kvantitativního formátu. Používají četnosti slov nebo frází a zjišťují korelace mezi jednotlivými kategoriemi. Používají se v kvantitativní obsahové analýze. **Postupy založené na šabloně** vycházejí z navrženého kódovacího systému. Kódy jsou voleny před výzkumem nebo se navrhnou in vivo analýzou dostupných dat. Tyto kódy a příslušné kódovací předpisy pak slouží jako šablona pro analýzu. Identifikují se části textu, jež lze označit daným kódem. Následuje shrnutí pomocí různých tabulek, map a grafů, které jsou podkladem pro závěrečnou interpretaci (viz např. rámcová analýza v předchozí kapitole).

Editovací postupy jsou (spolu s analytickými postupy podle šablony) nejčastější metodou. Jsou založeny na interpretaci a mají pružnější charakter než předchozí přístup. Typickým představitelem je postup zakotvené teorie.

Konečně postupy založené na **hloubkovém proniknutí do textu** jsou silně interpretativní, vyžadují maximální vzhled, intuíci a kreativitu výzkumníka. Metoda není systematizovaná a má afinitu k literární nebo umělecké kritice. Obrací se na podobně orientovaného čtenáře; u vědecké komunity se setkává s nedůvěrou.

8.1 Analýza dat případové studie

Analýza dat případové studie nemusí vycházet z nějakého zvláštního přístupu, nýbrž může využít postupy známé z etnografického přístupu nebo metody za kotvené teorie. Naopak metody, jež uvedeme v tomto odstavci, lze použít jako pomocné prostředky analýzy v obou zmíněných typech studií, v biografických studiích nebo v evaluačním výzkumu.

Stake (1995) tvrdí, že nelze přesně identifikovat okamžik, kdy analýza začíná. Analýzou podle něho je již přiřazení významu prvnímu dojmu v terénu, ale také běžné formy uvažování. Každý jedinec má vyvinuté schopnosti, jak se opírá o zcela při setkání s neznámými objekty a fenomény. Hledání významu dat je často hledáním pravidelnosti, konzistencí za určitých podmínek. Podle Stakea jsme někdy schopni odhalit význam již pomocí jedné události, častěji však je podstatné, že instance jako zastupci určitého významu se opakují v několika událostech nebo případech. Někdy určité pravidelnosti předpokládáme předem, jiné se objevují teprve v průběhu studie.

Výzkumník se snaží dát smysl shromážděným údajům z případové studie. Obecně se může přiklonit k dvěma různým způsobům: postupuje více holisticky mážděných dat na jednotlivé části, ale hledá závěry posouzením dat jako celku. Většinou se však přistupuje k analýze pomocí kódování, tedy systematickým hledáním dat s cílem nalézt pravidelnosti a klasifikovat jejich jednotlivé části. Na tuto fázi vždy navazuje snaha výsledky této analýzy interpretovat jako celek, aby bylo možné o nich vyprávět určitý příběh.

Miles a Huberman (1994) navrhli vlastní, široce uznávaný přístup k analýze dat případové studie. Věnují se jak analýze jednoho případu, tak metodám pro porovnání několika případů. Tito autoři rozlišují dva typy analýzy: analýzu orientovanou na proměnné a analýzu orientovanou na případy.

Analýza orientovaná na proměnné se zabývá vztahy mezi dobře definovanými koncepty. Například zkoumáme rozhodnutí adolescenta v závislosti na očekávání rodičů, na známkách ve škole a na okolí. **Analýza orientovaná na případ** uvažuje případ jako celistvou entitu a hledá konfigurace, asociace, příčiny a následky uvnitř případu, případně provádí komparaci mezi několika málo případy. Je orientovaná na proces. Například adolescenta můžeme sledovat několik měsíců a pozorovat, jak jsou jednotlivé události v jeho životě spojeny s rozhodnutím podat přihlášku na vysokou školu.

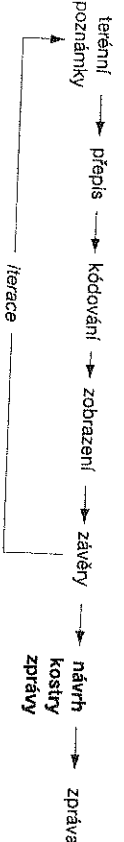
Oba přístupy mají své výhody a nevýhody. Analýza podle proměnných odhaluje vztahy mezi proměnnými ve větších populacích, ale její výsledky jsou často příliš obecné a vágní. Nemí efektní při odhalování lokální kauzality, kdy

jde o propojení mnoha příčin s efekty. Případový přístup je vhodný při hledání specifických, konkrétních, historicky zdůvodněných konfigurací v malé množině případů.

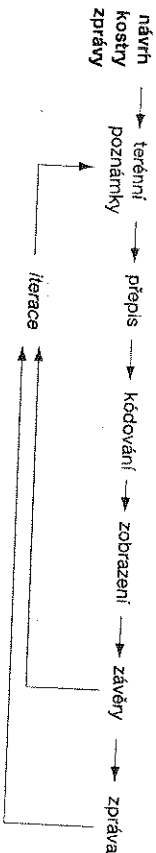
Oba přístupy se v rámci analýzy kombinují tak, že se mezi nimi přechází se snahou porozumět dynamice a vlivům různých proměnných. Huberman a Miles (s. 302) poznamenávají:

„Vyprávění bez proměnných nám neřká vše o významu a vlivech na to, co vidíme. Proměnné bez vyprávění jsou příliš abstraktní a nepřesvědčivé.“

Tito autoři rozlišují tradiční kvalitativní analýzu danou sekvencí

a analýzou určenou předem navrženou kostrou zprávy o případě

Mluvíme pak o prestrukturované případové studii. Na základě výzkumných otázek navrhne kostru zprávy, která určuje sběr dat i analýzu. Výzkumník má prezentace. Celý proces má iterativní charakter, postupně vylepšujeme aktuální zprávu až do konečné podoby.

PŘÍKLAD 8.1

Pomocná kostra zprávy o evaluaci

Miles a Huberman (1994, s. 79) popisují kostru zprávy o evaluaci inovativního programu na škole:

Obsah

- A. **Místo** – Poloha, prostředí – Demografie komunity a regionu – Organizační graf (klíčoví aktéři a jejich vztahy)
- B. **Stručná historie** – Příjezd programu (obsahuje stručný popis inovace) – Plánování (vše po přijetí a před aplikací na záky) – Implementace do současnosti

- C. **Současný stav řešení výzkumných otázek** – Inovace (zpracování všech podotázek, souhrn všeho, co je známe a neznáme) – Škola jako sociální organizace – Příjeití rozhodnutí – Dynamika ve škole v průběhu implementace/transformace – Vzniklá konfigurace (výsledky) – Role externí a interní asistence (Uzavřít seznamem nejistot a dalších otázek)
- D. **Příčinná síť** – Grafická síť proměnných, které ovlivňují výsledky – Diskuse sítě, včetně propojení s ostatní teorií případu.
- E. **Krátké metodologické poznámky** (jak se prováděla analýza, problémy, spolehlivost výsledků, návrh pro další souhrn).

Popíšeme analyticky přístup obou autorů podrobněji. Již jsme uvedli, že analýza dat začíná už na začátku sběru dat, v dalším průběhu výzkumu výzkumník (nebo skupina výzkumníků) průběžně střídá fázi sběru dat a analýzy. Výzkumník se pomocí dat a jejich analýz seznamuje se zkoumaným případem, získává stále hlubší porozumění tématu a výzkumné otázce. Díky sběru dat ve více časových okamžicích je schopen případ lépe popsat, rozvíjet jeho teorii a testovat induktivně navržené hypotézy. Kvalitativní výzkumník jedná jako detektiv, který pečlivě zkoumá data, klade si nové otázky a opět vstupuje do terénu, aby získal nová data, která mu pomohou otázky zodpovědět. Přístup k analýze dat, který popíšeme, trvá tak dlouho, než se podaří otázky dostatečně zodpovědět.

Uchování a organizace dat. Data je nutné přepsat a provést vybraný způsob transkripce (viz kapitola 7.1). Transkripce označuje proces převodu původních dat do lépe zpracovatelné podoby. Obvykle pracujeme s texty. Některá data ponecháme ve formě audio- a videozáznamů. Data vkládáme do počítače. Pro organizaci dat zvolíme vhodný software (viz kap. 14.2). Dále popíšeme, jak se práce s texty, ale obdobné principy lze použít i při práci s ostatními formami dat.

Segmentace zahrnuje rozdělení dat do analytických jednotek. Pročítáme text řádku po řádce a ptáme se, zda se jedná o segment, který obsahuje z hlediska cílů výzkumu nějaký význam. Také si klademe otázku: *Líší se tato část nějak od předcházejícího a následujícího textu?* Významovou jednotkou může být slovo, věta, odstavec nebo celý dokument. Segment musí mít význam, který je nutné dokumentovat. Přírozeným segmentem je odpověď informátora na otázku. Tabulka 8.2 ukazuje úryvek z počátku skupinové diskuse a přípravu pro kódování v textovém editoru Word (La Pelle, 2004).

Kódování. Kódování nám pomáhá data popsat. Kód je symbol přiřazený k úseku dat tak, že ho klasifikuje nebo kategorizuje. Kódy mají mít relevanci k výzkumným otázkám, konceptům a tématům. Kódování je ústředním bodem analýzy, budeme se jím zabývat také v kapitole o zakotvené teorii. Základní informace o kódování jsme uvedli v kapitole 7.2.

Tab. 8.2 Ukázka segmentace dat

Jméno účastníka	Tematický kód	Otázka/odpověď	Číslo sekvence
Moderátor		Prosím, začátek věnujeme představení účastníků. Laskavě se všichni představte tak, že nám řeknete, v jaké škole pracujete a jaká opatření proti kouření aplikujete.	1
Jana		Jmenuji se Jana a jsem ze školy A. Neděláme u nás žádný takový program. Učím v hodinách zdravotní výchovy a v nich dětem o škodlivosti kouření hodně vyprávím.	2
Pavel		Mé jméno je Pavel, jsem ze školy C. Nemáme žádný formální program. Snažíme se oslovit děti pomocí promítání filmů. Máme s tím docela dobré zkušenosti.	3
Irena		Mé jméno je Irena, jsem ze školy B. Pracovala jsem v jednom programu proti kouření. Tento rok jsme organizovali trochu jiný program. Chodil k nám lékař a s nimi jsem užee spolupracovala.	4

Miles a Huberman (1994) rozlišují mezi první a druhou úrovní kódování. První úroveň přiřazuje kódy úsekům textu. Druhá úroveň shlukuje kódy první úrovně do smysluplných skupin podle témat. Při kódování se ptáme *O co tady jde?* a neustále reflektujeme a dále zpracováváme své představy. Začínáme s malým počtem potenciálních vzorců dat a témat, postupně je modifikujeme a rozšiřujeme, zamíráme, až nám nakonec zbyde několik dobře verifikovaných témat nebo mechanismů. Kódování provádíme pomocí formálních symbolů nebo pomocí anotací. Pokud pracujeme s papírem a tužkou, formální kódy píšeme na levém, anotace na pravém okraji textu. Software jako ATLAS.ti umožňuje označování textů kódy a anotacemi pomocí programových prostředků.

Poznámkování. Poznámka je něco, co nás napadne při sběru dat nebo jejich analýze a zapíšeme to. Důležité jsou poznámky o kódech a jejich vztazích. Také poznámky mají být uloženy v nějaké databázi a označeny tak, abychom je mohli třídit a prohlédávat. Poznámkování je rovněž důležitým prostředkem zakotvené části dat. Uvádíme příklad integrativní poznámky z evaluačního výzkumu (Miles Huberman 1994, s. 73).

PŘÍKLAD 8.2

Huberman (1994)

Miles Huberman (1994, s. 57–58) rozlišují a) deskriptivní kódy; b) interpretativní kódy a c) kódy datových konfigurací.

a) Byly zkoumány efekty intervenčního programu na jedné škole. Terénní poznámka má tvar:

„Optal jsem se ho, jak silně byla počítována potřeba toho programu. Odpověděl, že žáci v 9. ročníku jsou v testech o dva ročníky pozadu a staré kurikulum je neefektivní. Testy také ukázaly, že žáci se zlepšují pouze pět měsíců z celkově desetiměsíčního školního roku.“

Tento odstavec můžeme označit zkratkou MOT (motivace) na levé straně textu. Jestliže chceme více diferencovat, lze použít označení VED MOT pro odlišení učitelů (UC) a vedoucích pracovníků (VED).

b) Předpokládáme, že v předchozím příkladu se zabýváme lokální dynamikou a uvažujeme motivy podrobněji. Interpretativní kód předchozího segmentu má tvar EXT MOT pro odlišení, že někteří lidé si cení více většího hodnocení než vnitřního přesvědčení (INT MOT).

c) Kódy datových konfigurací jsou založeny na ještě hlubší interpretaci. Používají se v pozdějších fázích analýzy a označují vnořující se témata a datové vzorce (např. TE – téma, KONF – konfigurace, KS – kauzální spojení) ve spojení s označením jevu.

„Ale pan Wait říká, že toho moc neví o programu A. Myslí si, že jde o kombinaci mnoha věcí. Místnosti s přístroji a pomůckami se používají ráno pro program B, který zná pan Wait mnohem lépe. [...] Odpoledne používá laboratoř paní Marplová pro program A. Pan Wait říká, že to je jiný program, proto jde o jiné použití.“

Miles a Huberman upozorňují, že tento úsek poznámek vypadá zcela nevině. Proto byl zprvu kódován označením pro „základní vlastnost“. V průběhu další analýzy se zjišťilo, že probíhá intenzivní boj mezi různými frakcemi v organizaci. Pan Wait byl ve skupině B, ne ve skupině A, oba projekty spolu souperily o granty a pozice. Proto se poznámka popsala kódem KONF TÝMY.

PŘÍKLAD 8.3

Poznámka (memo) v průběhu analýzy

Podoby kariéry (22. února)

V obecném smyslu lidé provádějící inovaci jsou ve stavu přerodu. Jsou na cestě odněkud někam prostřednictvím inovačního projektu. Kam se mohou ubírat?

1. Postup – ze třídy do pozice ředitele nebo do pozice učedníka. Inovace jsou rychlejší než čekání na běžný kariérrní postup nebo doplnění vzdělání. Získáváte popularitu a lepší pozici.

2. Pryč – od vyučování k jinému zaměstnání nebo k práci na částečný úvazek. Projekty jsou často volně vedené, umožňující změnu.

3. Dovnitř – inovační program nevyžaduje tolik formality. Umožňuje přístup ke službám jako další vzdělávání lidí s různou kvalitifikací.

Bylo by velmi užitečné, abychom zjišťovali, odkud lidé přicházejí a kde jsou nebo kam směřují. Navrhnuj, abychom se účastníků ptali:

- trochu jasněji, proč to dělají, v termínech rolí a změn rolí;
- co očekávají, že budou dělat za 2–3 roky;
- jestli si uvědomují, že jsou v období přerodu.

PŘÍKLAD 8.4

Typologie chování učitele

Zajímavou typologii navrhl Patton (1990, s. 411) při pokusu, jak pomoci učitelům jedné střední školy navrhnout preventivní program zaměřený proti špatné docházce do školy. Patton pozoroval učitele a vedl s nimi rozhovory.

Induktivní analýza dat vedla k závěru, že chování učitelů ve vztahu k absencím žáků lze popsat kontinuem podle toho, do jaké míry učitel přijímal odpovědnost za žáka, nebo ji přisouval na někoho jiného. Druhá dimenze se týkala názoru na efektivní intervenční strategii. Induktivní analýza ukázala tři možné názory. Někteří učitelé věřili, že je zapotřebí dětem pomáhat řešit jejich problémy. Jiní zastávali názor, že hlavním úkolem je udržet regulérní chod školy (zachovat hardvérový systém), ostatní dávali přednost potrestání za nevhodné a nepřijatelné chování. Je patrné, že Patton našel dvě jednoduché typologie, které měly vztah k absencování: a) učitelovo přesvědčení, jak jednat s absentéry; b) učitelův postoj k odpovědnosti za absentéra.

Patton se rozhodl propojit obě typologie a vytvořit novou, která zachycuje vztah obou dimenzí. Tu popisuje dvourozměrná tabulka 8.3.

Tab. 8.3 Identifikace vztahu mezi kategoriemi

Chování k žákovi Role učitele	Pokusit se o nápravu	Neutrální přístup	Potrestání
Přijmout zodpovědnost	Přímá pomoc žákovi	Nechat školačka projit	Uplatnit postin přímo na škole
Přesunout zodpovědnost	Předat psychologovi	Ignorovat a doufat, že to někdo vyřeší	Složovat si, někdo by měl problém odstranit

Tab. 8.4 Možnosti vztahů mezi dvěma jevy A a B

Název vztahu	Forma vztahu
1. Sirknií inkluze	A je dílem B.
2. Prostorový vztah	A je místo v B, A je částí B.
3. Vztah příčina–efekt	A je výsledkem B, A je příčinou B.
4. Racionální vztah	A je důvodem pro provedení B.
5. Umištění akce	A je místem pro provedení B.
6. Funkce	A je použito kvůli B.
7. Prostředek k cíli	A je cestou, jak provést B.
8. Sekvence	A je krokem k (je stupně) B.
9. Atribuce	A je atributem (charakteristikou) B.

Identifikace vztahů mezi kategoriemi. Existuje několik způsobů, jak se zabývat vztahy v kvalitativních datech. V kvantitativním výzkumu pracujeme se vztahy mezi proměnnými. V kvalitativním výzkumu má slovo vztah širší význam než v kvantitativně zaměřené analýze. Souhrn možných vztahů v kvalitativním výzkumu zpracovaný Spradleyem obsahuje tabulka 8.4. Vztah mezi kategoriemi, který je určen inkluzí, nazýváme typologie.

Zobrazení pomocí přehledových grafů a tabulek. Tabulky a grafy jsou užitečným prostředkem, jak přiblížit vztahy mezi kategoriemi. Milles a Huberman (1994) radí výzkumníkům, aby při řešení složité otázky a u komplexních dat vždy uvažovali o nějaké formě zobrazení. To může plnit tři funkce:

- přispěje k řešení problému;
- přispěje k potvrzení našich závěrů;
- umožní čtenáři lépe pochopit argumentaci ve výzkumné zprávě.

V kapitole 7 jsme popsali zobrazení dat pomocí tabulek, map, diagramů a síťových grafů. Programy pro kvalitativní analýzu umožňují automatizovat proces zobrazení dat. Tabulky využíváme pro zobrazení textových informací. Také je uplatníme, jestliže chceme zachytit četnostní vztahy výskytu kódů v textovém materiálu. Procesu počítání četností se v kvalitativním výzkumu někdy říká **enumerace**. Tato operace může být užitečná, ale musíme správně rozpoznat, jaká čísla zobrazujeme. Například když analyzujeme výskyt určitého slova v případech rozhovorů, je zapotřebí si uvědomit, že zvýšený výskyt daného slova může být způsoben rovnoměrným výskytem u všech informátorů, nebo vysokým výskytem u jednoho z nich.

Průběžný souhrn. Jedná se o pokus shrnout, co se dosud odhalilo a co je nutné dále analyzovat. Průběžné souhrny mají obsahovat, co se odhalilo, ale i hodnotení spolehlivosti, s jakou to známe. Tyto souhrny postupně iterují do konečné zprávy. Někdy také použijeme předstrukturovaný vzor zprávy, který doplníme o potřebné závěry (srov. příklad 8.1, s. 227). Pokud má výzkum charakter víceprádové studie, můžeme do průběžné zprávy začlenit první výsledky, které popisují explanační proměnné, jež je nutné uvažovat ve všech případech. Průběžné zprávy mohou mít různý tvar a délku (20–25 stránek). Nulí výzkumníka, aby se zabýval zpracováním materiálu z hlediska konečného vyústění, aby jasně formuloval zásadní věci a kriticky hodnotil dosud nasbíraná data. Příprava průběžné zprávy přispívá k dalšímu sběru dat, k reformulaci kódů a k novým rozhodnutím o plánu analýzy.

Miniatury. Doporučuje se připravit si během analýzy ilustrace poznatků pomocí vyprávěných miniatur. Ty se objeví v konečné zprávě. Má se jednat o zvlášť významná data, která je vhodná propojit pomocí vyprávění. Příkladem je popis jednoho dne studenta, dění na určitém pracovišti nebo průběh typické schůze členů nějaké politické strany. Miniatura je členy popis série událostí, jež je reprezentativní pro určitý aspekt případu. Má mít určitou stylovou úroveň, která umožňuje přesvědčivost dokumentovaných poznatků. Miniatury také mohou podávat zkrácený souhrn vyprávění účastníka o události. Začínají se na vhodná místa ve zprávě o výzkumu. Oživují její narativní strukturu.

Ve zkratce uvedeme zásady a pomocné taktiky, které doporučují používat autoři Milles a Huberman (1994) v průběhu rozkrývání datového materiálu kvalitativní studie.

- a) **Počítání četností.** V kvalitativním výzkumu se někdy odmítají snažit četnosti a hodnotit vztahy číselně. Avšak úplné vypuštění statistiky někdy vede k opomenutí zcela zjevných vztahů v datech.
- b) **Odhadování konfigurací a témat.** Objevující se vztahy v textu nebo v tabulkách se identifikují poměrně rychle. Je však důležité zůstat zcela otevřený konfiguracím a tématům, jež danou pravděpodobnost zpochybňují.
- c) **Preferenze přijatelnosti.** Pokud se zjistila určitá pravděpodobnost v datech, je nutné ověřovat její přijatelnost a ptát se, zda objevený vztah dává vůbec smysl.
- d) **Shlukování.** Kvalitativní výzkum se snaží seskupovat události a lidi do skupin, čemuž napomáhá použití tabulek. Je však důležité si uvědomit, že i vyjimečná událost nebo jedinec dokreslují vztahy v datech. Proto je nutné zkoumat jak typické, tak výjimečné události a osoby.
- e) **Metafora.** Při analýze je často užitečné myslet metaforicky. Používání analogií a metafor přispívá nejen k správnému popisu situace, ale také představuje taktiku, jak ve zmeškaných identifikovat a slovně zachytit zajímavé konfigurační jevy, které však nebezpečně přisluhovat k daným s již hotovými metaforami. Doporučuje se diskutovat nové objevy s kolegy a kriticky.
- f) **Štěpení kategorií.** Někdy se při zpracování materiálu používají kategorie, kam se zařadí většina případů. Často je lepší tyto kategorie zjemnit, aby bylo možné v materiálu rozlišit různé stavy a odhalit širší vztahy.

- b) **Spojování kategorií.** Opak střepení je spojování. Jestliže v jedné kategorii je zanedbatelný počet případů, pak je někdy lepší sousední nebo podobné kategorie sdráždit. Tím se také sleduje vyváženější rozložení případů v jednotlivých kombinacích kategorií.
- h) **Hledání hlavních faktorů.** Často se používá několika podobných kategorií současně. Porom je lepší jejich nahrazení jednodušším systémem kategorií, které mají jasnější a robustnější význam.
- i) **Sledování rozdílů a srovnávání.** V kvalitativním výzkumu se doporučuje provadět častá srovnání osob, případů, skupin, aktivit, rolí atd. Jednotky, jež se rovnávají, je nutné identifikovat. Také je nutné označit rozdíly, který se považuje za významný.
- j) **Zachycení vztahů.** Důležitým krokem v analýze je zachycení paralelních změn hodnot typické pro kvalitativní výzkum, což odhalování zřetězuje. Proto někdy uměle omezujeme množství sledovaných údajů.
- k) **Hledání vnezrežených faktorů.** Někdy je závislost dvou faktorů zpisována třetím faktorem nebo vztah mezi dvěma jevy je zprostředkována třetím jevem. Tyto vztahy, které popisují v kvantitativní analýze, je nutné uvažovat i v kvalitativní analýze.
- l) **Vytváření logických řetězců.** Jednotlivé izolované události je nutné spojovat do logicky svázaných řetězců událostí. Tomu napomáhá i předeházející faktika.
- m) **Konstrukce příčinných řetězců.** Příčinné zřetězování vychází z logického řetězce, ale všimá si navíc časové následnosti. K vytvoření příčinné svázaných řetězců lze přistupovat buď deduktivně (pomocí nějaké teorie), nebo induktivně. Druhý způsob představuje návrh nových hypotéz.
- n) **Kontrola průkaznosti.** Je důležité najít vysvětlení pro daný jev a zároveň zkoumat, zda neexistují další alternativní vysvětlení. Všechna možná vysvětlení je nutné porovnávat a hodnotit jejich hodnověrnost.
- o) **Hledání negativní evidence.** Cílené vyhledávání případů, které jsou v rozporu s dosud nalezenou evidencí (negativní případy), je jednou z nejdůležitějších taktik kvalitativního výzkumu (analytická indukce, viz s. 236). Nenaizení takových případů neznamená potvrzení teorie, ale zvyšuje její pravděpodobnost.

V případové studii využíváme při analýze mnoho nejrůznějších přístupů. Strategie doporučené Millesem a Hubermanem byly vyvinuty pro analýzu případových litativního výzkumu. Yin (1994) popisuje další prostředky analýzy dat případové studie. Rozlišuje dvě obecné strategie analýzy:

- a) **Opíráme se o teoretická tvrzení.** Ta již od začátku usměřovala celou studii a vedla i k položení specifických výzkumných otázek. Také odpovídala různým konkurujícími teoretickými vysvětlení a jejich vzájemná konfrontace prostřednictvím posuzovaných dat.
- b) **Jde spíše o popis případu.** Předpokládá se, že není k dispozici žádná teorie. Pak hledáme množinu témat a oblastí případů, jež mají vztah k výzkumné otázce a které adekvátně pokrývají celý případ. Tímto způsobem jsme vedeni při organizování, výběru a analýze materiálů.

Yin uvádí jako specifické analytické techniky pro data z případové studie a) porovnání souhlasu dat s konfigurační hodnot nezávislých nebo závislých veličin navrženou na základě teorie; b) vytvoření explanace a c) analýzu časové řady.

8.1.1 Porovnání se zvolenou konfigurační hodnotí

Tento způsob porovnává empiricky získaná data s určeným vzorem, jenž patří k navrženému typu případu. Pokud výsledková konfigurační souhlasí, výsledek potvrzuje nějaké tvrzení. Vzorové konfigurační odvodíme z teorie, kterou používáme k explanaci daného případu. U popisné studie tento způsob můžeme použít, pokud předem určíme smysluplnou vzorovou konfigurační. Zvlášť se používá srovnání s konfigurační hodnot závisle nebo nezávisle proměnných. Také uvažujeme několik konkurujících vzorových konfigurační.

8.1.2 Vytvoření explanace

Cílem je návrh vysvětlení případu pomocí kauzálních vztahů. Analýza probíhá jako série iterací, držící se principu analytické indukce, kterou objasníme v dalším odstavci (viz s. 236). Nejdříve se navrhnou provizorní vysvětlení studovaného jevu. Pak se porovnají data s navrženým vysvětlením. Pokud vysvětlení nefunguje, modifikuje se tak, aby datům vyhovovalo. Vysvětlení se pak srovnává s novými daty a tento iterativní proces pokračuje, dokud to je zapotřebí.

8.1.3 Analýza časové řady

Případová studie často probíhá delší dobu. Chronologicky uspořádaná data lze analyzovat několika způsoby. Například provedeme jednoduché srovnání dat s primární předpokládanou konfigurační hodnotí a s konkurující předpokládanou konfigurační hodnotí.

Chronologii událostí vysvětlujeme obvykle na základě teoretických tvrzení, která poskytnou popis podmínek typu:

- některé události musí vždy předcházet jiným, přičemž obrácené pořadí není možné;
- některé události musí vždy následovat po jiných;
- některé události mohou následovat po jiných po určité specifikované době;
- určité časové intervaly v případové studii jsou charakterizované určitými událostmi, čímž se podstatně liší od jiných časových intervalů.

Pokud sled událostí v případové studii odpovídá původní predikované sekvenci, sekvenci konkurující však nikoli. Lze uvažovat o kauzální propojenosti událostí.

Tento způsob se často používá v biografickém výzkumu, kde se však využívají i jiné způsoby analýzy.

8.1.4 Porovnávání případů

Yin (1994) i Miles a Huberman (1994) zdůrazňují potřebu věnovat se porovnávání jednotlivých případů. Mnohopřípadové studie se týkají několika případů. Například místo jedné dobré školy zkoumáme čtyři školy. Výběr zkoumaných případů může vycházet z teoreticky založeného vzorkování. Každý případ se přitom analyzuje zvlášť sám o sobě. Navazuje srovnání případů. Kvalitativní induktivní studie používá více případů pro navržení určité abstrakce, připravuje obecnou teorii, jež vysvětlí sledované aspekty pro všechny případy při odhlédnutí od jejich detailů. Výzkumník se snaží v jednotlivých případech globálně vidět procesy a jejich produkty a porozumět, jak jsou určeny lokálními kontextuálními podmínkami. Jako pomocnou metodu uvažujeme analytickou indukci popsanou v dalším odstavci. Analyzování dat v mnohopřípadové studii je podobné analýze jediného případu. Rozdílly jsou v perspektivě a organizaci dat. Miles a Huberman navrhli několik metod pro analyzování dat z několika případových studií. Na základní, jednodušší úrovni se používají **netříděné metatabulky**. Jedná se o velkou tabulku zajímavých citací, frází a ilustrací pro uvažované kategorie jeví nebo chování tříděnou dále podle jednotlivých případů. Od této tabulky můžeme přejít k vyšší úrovni analýzy. Může se vytvořit schéma, které bude abstraktnější: údaje např. seřadíme podle času, podle stupně nějaké vlastnosti nebo podle předchozího jevu jako příčný aid. Na ještě více abstraktní úrovni můžeme navrhnout grafická schémata ukazující na vztahy mezi proměnnými.

8.1.5 Analytická indukce

Strategie „analytické indukce“ uvádí do vztahu sber dat a proces vytváření teorie v kvalitativním výzkumu. Jde o postup, který navrhl americký vědec polského původu Florian Znaniecki v roce 1934. Cílem je zvýšit pravděpodobnost nalezení univerzálních a kauzálních vztahů. Znaniecki stavěl analytickou indukci do protikladu k „enumerativní indukci“, jež hledá pouze statistické korelace a nemůže vysvětlit výjimky ze statistických závislostí (srov. Denzin 1989a, s. 165).

Vychází se z předpokladu, že výzkumník má formulovat tvrzení, které platí pro všechny případy (instance) analyzovaného problému. Po počáteční analýze výzkumník navrhně hypotézu pro vysvětlení dat. Postupně se probírají jednotlivé případy. Pokud je hypotéza porušena daným případem, upraví ji tak, aby případ zahrnula, nebo se případ vyloučí jako neadekvátní pro danou situaci. Instance, které hypotézu porušují, se nazývají negativní případy. Cílem je použít negativní případy pro zpracování a zjemnění původní hypotézy.

Zaměření pozornosti k negativním případům nutí výzkumníka zjemňovat vnímající názor na vztahy ve zkoumané situaci. Proces analytické indukce by měl dovolit při vytváření teorie provádět dvě úpravy:

- a) modifikaci teorie;
- b) redefinici přijatelných případů, které má teorie zahrnovat.

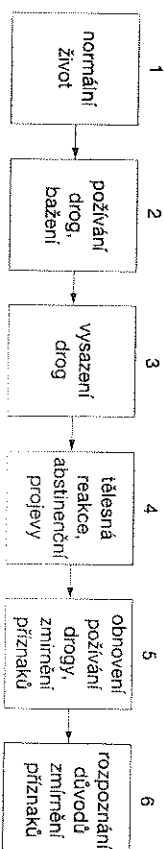
(Oba procesy vedou k vyloučení nebo zahrnutí případů, jež může teorie vysvětlit. Celý proces se neopírá o statistické procedury. Vyvíká se mu však, že nemožňuje definovat postčující podmínky pro objevení vysvětlovaného jevu.

PŘÍKLAD 8.5

Teorie drogové závislosti

Aplikaci metody analytické indukce popsal ve své proslulé kvalitativní studii *Opiat addiction* Lindesmith (1957). Zabýval se problémem vývoje drogové závislosti opiatového typu. Příčinny řetězec, který identifikoval, je znázorněn graficky na obrázku 8.2 (podle Strauss 1994, s. 317). Diagram popisuje několik tvrzení typu jestliže–pak, jež jsou spolu vzájemně provázány. Řetězec končí drogovou závislostí, z níž není úniku. Lindesmith svoji teorii považuje za obecnou, protože z ní nenašel žádnou výjimku v bohatém datovém materiálu, který měl k dispozici.

Obr. 8.2 Diagram vývoje drogové závislosti

Lindesmith interpretuje svůj datový materiál tak, že člověk se nestává drogově závislým pouze tím, že bere drogu, ale jistým procesem, který má jak fyziologický, tak sociálně-psychologický charakter. Drogová závislost nastává pouze tehdy, když při průvodních reakcích na nedostatek drogy subjekt vezme drogu nebo mu je podána a zároveň pozná, že tato droga zmiňuje jeho potíže. Začarovaný kruh pak již nikdy nedokáže prorazit. Tato teorie vysvětluje, proč pacienti, jinž je podáváno morfiem, se na něm nestanou závislí, pokud si skutečnosti užívání morfia nejsou vědomi.

První pracovní hypotéza měla tvar, že jedinci, kteří nevědí, že berou drogu, se nestanou závislí a ti, kteří berou jim známou drogu tak dlouho, že začnou pociťovat symptomy jejího nedostatku, se stanou na droze závislí. Negativní příklady však prokázaly, že tato hypotéza neplatí. V tomto případě se neusilovalo o verifikaci původní hypotézy, ale v datovém

materiálu se systematicky hledaly protipříklady (negativní příklady), které by vedly k revizi původní teorie. Při výzkumu Lindesmith zamítl statistický přístup, protože hledal teorii, která by měla deterministický charakter. Taková teorie se skutečně nakonec našla. Lindesmith využil koncepty G. H. Meada o sebereflexi a sebekonceptu. Také popisuje ostání teorie o závislosti a důvody, proč jsou chybné nebo nedostatečné. Jejich chyby dokumentuje na svém datovém materiálu.

Bromley (1986) věřil analytickou indukcí do schématu, které lze uplatnit při zpracování případové studie. Klade důraz na průkazná data a argumentaci. Jeho doporučení se mohou využít i v jiných souvislostech, např. při analýze dokumentů. Schéma je podobné postupům, které se používají při řešení soudních sporů. Teorie u Bromley znamená bezespornou argumentační síť určenou pro řešení nějakého problému.

Procedurální kroky zpracování případové studie podle Bromleye:

1. Určete pokud možno jasně počáteční problém.
2. Shromážděte informace s cílem vyjasnit, v jakém kontextu je nutné problému rozumět.
3. Navrhněte počáteční vysvětlení a řešení problému.
4. Využijte tohoto vysvětlení pro hledání dalších dat. Pokud jsou nalezená data v rozporu, zpracujte alternativní vysvětlení.
5. Pokračujte v hledání dostatečné informace, abyste mohli pokud možno vyložit všechna souperičtí vysvětlení s tím, že konečné vysvětlení vyhoví všem informacím a se žádou nebo v rozporu. Evidence může být přímá nebo nepřímá, ale musí být přijatelná, relevantní a získaná z důvěryhodného zdroje.
6. Podrobně přezkoušejte zdroje evidence a samu evidenci, abyste odhalili nepřesnosti a nekonzistence.
7. Posuďte kriticky vnitřní koherenci, logiku a vnější validitu sítě argumentů, které představují definici problému a jeho řešení.
8. Vyberte nejpravděpodobnější interpretaci kompatibilní s daty.
9. Formulace vysvětlení obvykle vede také k návrhu nějaké akce.
10. Připravte zprávu o řešení problému.

8.2 Analýza dat v etnografické studii

Základním cílem etnografického výzkumu je poznat málo známé chování a kulturu nějaké sociální skupiny jedinců. Proto je tento přístup typicky exploratorní a popisný. Při analýze etnografických dat nepostupujeme podle přesně daného algoritmu. Abychom adekvátně vyhodnotili bohatost etnografických dat, induk-

tivně analyzujeme data a připravujeme etnografickou narativní zprávu (Wolcott 1989).

Etnografické studie využívají při analýze přístupy, které jsme poznali v předchozí kapitole o analýze dat z případové studie. Uplatňují se i iterativní přístupy vyvíjené teorie, o níž bude řeč v další kapitole. Při vývoji a ověřování hypotéz využíváme analytickou indukcí. Robson (2004) dovozuje, že v etnografickém výzkumu můžeme vycházet z pozice subtitního realismu. Předpokládáme přitom, že nalezené koncepty a kategorie mají reálný status, usilujeme o identifikaci mechanismů a struktur i podmínek, za kterých se projevují. Podle tohoto pohledu můžeme v etnografické studii testovat také kauzální vztahy. Robson upozorňuje na tři základní činnosti, které se v analýze etnografických dat uplatňují:

Myšlení. Musíme zpracovat množství komplexních informací a dát jim smysl. Naše myšlenky zachycujeme pomocí poznámek a propojujeme je s příslušnými daty z terénu.

Vynvětření kategorií. Abychom data organizačně podchytili, musíme použít nějaký systém kategorií. Také se snažíme vyvíjet typologie jevů.

Progressivní zaměření. Jak analýza a sběr dat pokračují, navrhují se a upřesňují výzkumné otázky. Proces analýzy se stává stále více zaměřen na vybrané aspekty sledované kultury. Postupně přecházíme od popisu k procesu interpretace.

V etnografickém výzkumu mnohdy pracujeme s velkými objemy písemných dokumentů různého původu. Jejich analýza přispívá k triangulaci výsledků získaných pomocí pozorování a rozhovorů. Některá data mají kvantitativní charakter a lze je analyzovat statisticky.

Wolcott doporučuje při zpracování etnografických dat provést tři operace: vyvážit popis kultury studované skupiny, provádíme analýzu témat zkomponované skupiny a interpretujeme jednotlivé významy v datech. Systematická analýza začíná čtením terénních poznámek. Účelem tohoto čtení je nalézt podporu pro hypotézy a témata navržená během pobytu v terénu nebo navrhnout nově hypotézy. Své myšlenky se snažíme fixovat pomocí nových poznámek, které propojujeme způsobem identifikovat a extrahovat témata. Provádíme kódování dat. Snažíme se tímto způsobem identifikovat a extrahovat témata. Odhalujeme nápadné konfigurace jazykových projevů nebo chování lidí ve skupině. Rozhodujeme se, zda provedeme důslednou strukturovanější obsahovou analýzu nebo se spokojíme na narativní dokumentaci témat a způsobů chování.

Kategorizační schéma pro kódování může pocházet z předešlých výzkumů. Častěji se snažíme vyvinout teorii pro objasnění pozorovaných fenoménů tvorbou zcela nových kategorií a hledáním vztahů mezi nimi. Používáme při tom techniku „nepřetržitého porovnávání“ – bereme každý segment dat a sledujeme jeho relevanci k dosud navřeným kategoriím. Zároveň se segment porovnává s jinými segmenty o podobných vlastnostech (přřazenými ke stejným katego-

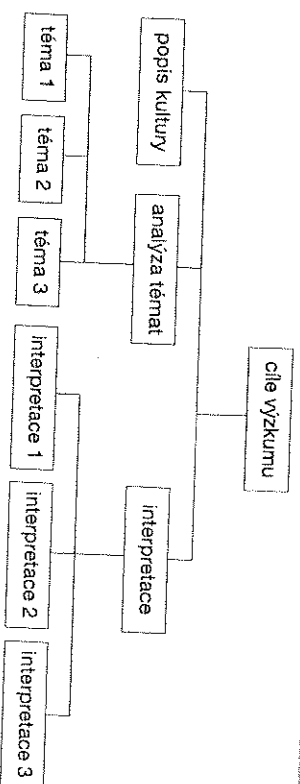
řím). Tento induktivní proces prozkoumávání dat vede k prohloubení a vyjasnění navrhovaného teoretického schématu. (Podrobněji ho popíšeme v kapitole o zakotvené teorii.) Při systematickém hledání vztahů v datech lze využít podrobnou klasifikaci Spradleye (1979), kterou jsme uvedli v tabulce 8.4 (s. 232).

Zkoumáme např. přepis rozhovoru s učitelem, který obsahuje text: „Když jsem Ivana ignoroval, choval se k ostatním žákům ve třídě ještě agresivněji. Pokud jsem k němu došel a stál u něho, tak se obvykle na chvíli uklidnil.“ V tomto úryvku můžeme identifikovat kauzální proces působící mezi různými fenomény (3. řádek v tab. 8.4). Ignorování způsobuje větší agresivitu. Přiblížení ověřit dalšími instancemi vztahů v datech.

Zvláštní strategií analýzy je použití **metafor**. Navržení metafory, která vysvětluje určitý aspekt prostředí nebo studované skupiny, nám pomáhá vidět situaci novým způsobem. Pláme se přitom *Co mi připomíná tato situace* nebo *Jako co to vypadá*. Využívání metafor je dobrým cvičením pro reflexi materiálů, který začínáme interpretovat. Vyžaduje to od nás pohled na data z jiné perspektivy, než jsme byli dosud zvyklí.

Při zobrazení dat používáme prostředky navržené Milesem a Hubermanem (1994). Může jít o mapy a organizační diagramy, jež pomohou tříditi data a zobrazit komplexní vztahy. Dvoudimenzionální textové matice pomáhají při porovnávání a kontrastování dat. Sociogramy jsou skupinou technik patřící do oblasti sociometrie. Tyto prostředky umožňují vyhodnotit stupeň afinity a distance mezi členy skupiny, zachytit vztahy přátelství, sociální nebo pracovní vztahy, hierarchie a klíky. Obrázek 8.3 ukazuje zjednodušeně popsany způsob etnografické analýzy. Wolcott (1989) upozorňuje na okolnost, že pozorování v terénu, sběr dat a jejich analýza jsou sice významnými prvky etnografické práce, ale teprve způsob sepsání zprávy určí, zda půjde o etnografickou studii:

Obr. 8.3 Obecné schéma etnografické analýzy

„Co lidé dělají a říkájí není psychologické, sociologické, antropologické apod. Disciplinární dimenze pocházejí ze struktury, kterou uplatňujeme na to, co vidíme a jak tomu rozumíme. V etnografii rozhoduje „etnografické“ zpracování zkušeností z práce v terénu. Jedná se o aktivitu, jež je použita pozorováním a texty jiných etnografů, kterou získávaný materiál postupně nabývá etnografický tvar jako popis, co se děje uvnitř sociální skupiny, a interpretace toho, jaké má určité chování smysl pro členy skupiny.“

Wolcott dává začínajícímu etnografovi tři rady:

1. Psaní etnografie má být užce propojeno s pobytem v terénu. První verze zprávy by měla být hotova v okamžiku skončení práce v terénu. Jestliže píšeme průběžně o tom, čemu se pokoušíme porozumět, tak si uvědomíme, čemu nerozumíme, a podle toho navrhujeme další kroky pozorování a sběru dat. Psaní zprávy nelze oddělovat od analytické činnosti, psaní představuje analýzu. V dalších fázích se tato činnost střídavě koncentruje na analýzu a syntézu, na případy a na jednotlivé proměnné a jejich vztahy, na etic a emic perspektivu.
2. Začínáme psát o tom, co nám připadá jednoduché. Popíšeme např. prostředí našeho pobytu, kde jsme byli a co jsme tam dělali. Takto vytvořený text se může stát první částí práce. Wolcott také doporučuje začít psát popisně bez usilování o interpretaci nebo závěry. Vyprávíme historii toho, co se děje. Je dobré se pokusit o „objektivní“ zprávu o tom, co se děje, přestože proti této etnografické „objektivitě“ bylo vzneseno mnoho námitek (předešlým se zpochybňuje, že etnografická zpráva je reprezentací reality typu 1:1).
3. Je důležité, abychom umístili jednotlivé části na jejich správné místo. Příprava etnografické zprávy má dynamický charakter. Jednotlivé interpretace se neustále proměňují a upravují, to ovlivňuje další části zprávy, rozhodování, co je nutné do zprávy zařadit a co vynechat, v jakém pořadí mají části následovat. Wolcott říká, že lze sice psaní zprávy zakončit, ale ve skutečnosti není zpráva nikdy úplná.

PŘÍKLAD 8.6

Chlapci v díle

Tato studie představuje nejlepší etnografickou práci druhé fáze chaoské sociologické školy (Becker a kol. 1961). Výzkum provádějí tým tří výzkumníků, který tři roky působil v prostředí Americké lékařské vysoké školy. Vedení fakulty to umožnilo, protože se potřebovalo dozvědět, jaké usilují studenti učivu, co se vlastně učí a proč mají někteří z nich špatný vztah k pacientům. Jednalo se v podstatě o kvalitativní formativní evaluační studii, která měla pomoci vysvětlit, proč studenti nedělají to, co po nich žádají učitelé. Ústředním tématem práce je otázka, čím to je, že studenti začínají studovat s určitými idealistickými představami a chtějí medicínu poznat skutečně od základů, ale již po prvním roce se naučí kolektivně

zaměřovat své snažení pouze na požadovanou látku tak, aby prošli zkouškami. Příčina je pravděpodobně v tom, že studenti se cítí přetížení rozsáhem látky a bojí se propadnout. Proto se snaží pouze zvládat učivo tak, aby prošli u zkoušky.

Kniha o studii se dělí na tři části. První se zabývá kulturou studentů v prvním ročníku. Další část se zabývá dalšími dvěma ročníky klinických studií. Třetí část se zabývá názory studentů na budoucnost. Jednotlivé kapitoly obsahují obsáhlé citace a zprostředkují živou představu o interakcích mezi studenty, mezi studenty a učiteli nebo klinickým personálem. Následující kapitoly ukazují na hlavní zkoumané aspekty:

- Pohledy studentů, jejich kultura a organizace
- Dlouhodobá perspektiva: „Nelepší ze všech zaměstnání“
- Počáteční perspektiva: Snaha „všechno se naučit“
- Předběžná perspektiva: „Všechno se nejdá naučit“
- Poslední perspektiva: „Jaké znalosti po nás požadují“
- Spolupráce studentů
- Studenti a pacienti, atd.

V textu se autoři věnují dosti podrobně metodologickému zdůvodnění svého postupu a jeho popisu ve zvláštní kapitole „Základy a metody“, jež popisuje teoretický přístup a způsob sběru dat a jejich analýzy.

Při zúčastněném pozorování se výzkumník účastní každodenního života lidí, které zkoumá. Prováděl jsem to tak, že jsme navštívili školu a sledovali studenty od práce v laboratorii až po klinické oddělení. Chodil jsem se studenty na přednášky a do laboratorii, v nichž dělali biologické pokusy, pozorovali jsme jejich aktivity, konverzovali jsme s nimi při různých příležitostech. Také jsme s nimi chodili do klubu a seděli s nimi, když debatovali o svých školních zkušenostech. Doprovázeli jsme je s lékaři při vizitách a při vyšetřování pacientů na odděleních a klinikách. Také jsme byli přítomni u zkoušek a při různých diskusních sezeních. Chodil jsem s nimi na jídlo do menzy a večer do hospody.

Pozorovali jsme studenty při jejich denních aktivitách ve škole – to znamená, že jsme nebyli skrytí pozorovatelé, o naši přítomnosti každý věděl, studenti, učitelé i pacienti. Vystupovali jsme jako pseudostudenti. Největší jsem se jako student, protože každému bylo jasné, že jimi nejme, ale dělali jsme věštinu toho, co studenti. Po skončení přednášky jsme odcházeli se studenty, opustili jsme operační sál, když tak učinili studenti. Chodil jsem se studenty všude, kam chodili oni.“

Výzkumníci se pokoušeli hledat negativní a pozitivní příklady jako testy pro svoje tvrzení v duchu analytické indukce (viz s. 236).

„Pokusili jsme se zmírnit pochybování čtenáře uvedením povahy a rozsahu naší evidence a to tak, aby poznal, jakou vahu dáváme určitým datům a proč k nim máme důvěru. [...] Jedním z problémů bylo, jak si můžeme být jisti, že jsme v každém případě uvážili všechny data obsažená v 5000 stránkách textového materiálu. Abychom to zvládli, indexovali jsme jednotlivé terénní poznámky a označovali každý zápis kódovým číslem pro označení hlavního tématu. Pak byly poznámky rozříděny podle témat, takže na jednom místě jsme měli všechny kousky datového materiálu, takže kontrola tvrzení byla relativně jednoduchá.“

Příklad této metody obsahuje kapitola s názvem „Studenti a pacienti“. Studenti označovali pacienty slovem „herka“, pokud neměli symptomy určité specifické nemoci. Výzkumníci

podrobně prohlédli všechna místa výskytu tohoto slova. Došil k závěru, že studenti přijali k pacientům instrumentalní přístup. Pacient pro ně nic neznamenal, jestliže se z jeho případu nemohli nic konkrétního naučit, aby se tak stali lepšími lékaři (podle Travers 2001).

8.3 Zakotvená teorie – metoda analýzy

Přístup označovaný jako zakotvená teorie (*grounded theory*) vyvinuli Strauss a Glaser (1967). Byl dále modifikován Glaserem (1992), Strausem (1994), resp. Strausem a Corbinovou (1990). Glaser a Strauss skončili svoji spolupráci rozepří o správném pojetí zakotvené teorie a oba šli dále vlastní cestou. V tomto odstavi se držíme představ A. Strausse.

Glaser a Strauss (1916–1996) vycházejí z rozdílných intelektuálních tradic. Obě se na základě kompromisu uplatnily při formulování základních myšlenek zakotvené teorie, později však jejich rozdíly přispěly k rozchodu obou autorů. Strauss patřil k zastupům symbolického interakcionismu a pragmatismu v tradici chicagské sociologické školy. Jeho učitelem byl H. Blumer a E. C. Hughes, u nichž poznal základy kvalitativně-interpretáční metodologie. Glaser získal své vzdělání u P. Lazarsfelda na Kolunbjské univerzitě. Který byla spíše orientována na kvantitativní metodologii a myšlenky kritického racionalismu. První metodologická kniha obou autorů (1967) je založena na nejmenším společném jmenovateli představ obou autorů. Provedli v ní kromě jiného kritiku pozitivisticko-funkcionalistický orientované objektivní vědy. Glaser odmítl ve svém dalším díle uplatňování apriorních teoretických představ a teoretickou přípravu pomocí studia literatury o předmětu. Strauss naopak vycházel z pragmatické pozice, v níž se vytváří vztah oboustranného konstitutování poznávacího subjektu a světa v pohybu. Výzkumník konstruuje zkoumané objekty a vztahy mezi nimi v procesu experimentování s možnými explancemi.

Zakotvená teorie je návrhem hledání specifické „substancivní“ teorie, která se týká jistým způsobem vymezené populace, prostředí nebo doby. V sociologii může jít např. o teorie zločinnosti mladistvých. V pedagogice se takové teorie týkají vybraných aspektů učení nebo vyučování ve školním prostředí. Někdy má teorie podobu typologie. Tu pak lze považovat za teorii pouze tehdy, pokud její komponenty a kategorie jsou přesvědčivě dokumentované, zdůvodněné a navzájem propojené.

PŘÍKLAD 8.7

gentla jdi s chronickým onemocněním

Výzkum provedený Charmazovou (1997) se týkal problému identity mužů, kteří mají chronické, život bezprostředně neohrožující onemocnění. Ve své práci popisuje hlavní kroky postupu, jenž se řídí principy zakotvené teorie.

- Provedení rozhovorů s vybranými muži a menším počtem žen.
  - Zkoumání rozhovoru s cílem najít případné genderové diference.
  - Hledání témat v zápisech rozhovorů s muži a publikovaných osobních svědectvích (v autobiografiích). Příkladem je „akomodace na nejistotu“, což je způsob, jak se vyrovnat s nejjistým vývojem nemoci.
  - Vytvoření analytických kategorií na základě definic účastníků.
  - Další rozhovory s cílem zjevnit vytvořené kategorie.
  - Opakované čtení osobních zpráv chronicky nemocných, opět s ohledem na genderové rozdíly.
  - Čtení skupiny nových biografických zpráv.
  - Provedení porovnání s ženami z hlediska vybraných klíčových momentů.
- Charmazová postupně vytvořila teorii, která pomáhá vysvětlit význam mužství pro udržení identity u chronicky nemocného muže.

V následujícím textu podáme přehled vybraných pojmů, vysvětlíme hlavní myšlenku zakotvené teorie dále a pak se budeme zabývat nejdůležitějšími kroky tohoto postupu – kódováním a psaním poznámek.

Trí základní prvky zakotvené teorie jsou koncepty, kategorie a propozice neboli tvrzení. **Koncepty** (teoretické pojmy) jsou základní jednotky analýzy, protože teorie se navrhuje pomocí konceptualizace dat, ne přímo z dat. Corbinová a Strauss (1990) tvrdí:

„Teorie se nemohou vytvářet přímo z aktuálních událostí nebo aktivit, z nepracovaných dat, získaných pozorováním. Události a jevy se považují za indikátory jevů, jimž se dává konceptuální označení. Jestliže informátor řekne výzkumníkovi: „Každé ráno si své aktivní organizuji, mezi holením a mytím si odpocívám,“ pak výzkumník této činnosti může přiřadit označení *uspořádávání*. Když se výzkumník setká s dalšími událostmi, které se po srovnání ukazují být podobné té první, pak jí dá také označení *uspořádávání*. Pouze porovnáním událostí a pojmenováním podobných událostí stejným označením výzkumník může shrmažďovat základní jednotky teorie.“ (s. 7)

Druhým prvkem teorie jsou **kategorie**, které jsou definovány takto:

„Kategorie jsou na vyšší a abstraktnější úrovni než koncepty. Jsou generovány stejným analytickým procesem porovnávání, aby se ukázaly podobnosti a rozdíly. Kategorie představují „základní kameny“ vznikající teorie. Jsou prostředkem, pomocí něhož se může teorie integrovat. Můžeme ukázat, jak seskupování konceptů vytváří kategorie, tím, že budeme pokračovat v *naodpočinek a určování diety*. Při kódování analytik generovat koncept *sebeošetřování*, dobnému procesu: udržování nemoci pod kontrolou. Mohou se tedy seskupit pod abstraktnější název – kategorie *vlastní strategie pro zvládnutí nemoci*.“ (s. 7)

Trčím prvkem zakotvené teorie jsou **propozice**, které formulují zobecněné vztahy mezi kategorií a koncepty a mezi kategoriemi. Tento třetí prvek se pň-

vodně nazýval „hypotéza“. Avšak postupně se došlo k tomu, že „propozice“ je vhodnější, protože propozice zahrnují konceptuální vztahy, zatímco hypotézy vyžadují měřené vztahy. Generování a vytváření konceptů, kategorií a propozic je hierarchickým procesem. Zakotvená teorie není generována a priori a následně testována. Spíše je:

„... indukktivně odvozována v procesu zkoumání jevu. To znamená, že je objevena, rozvíjena a provizorně verifikována prostřednictvím systematického sběru dat, které se týkají jevu, a jejich analýzy. Proto sběr dat, analýza a teorie mají stát ve vzájemném recipročním vztahu. Nezádná se s teorií, jež se dokazuje. Spíše se začíná s oblastí studia a zkoumá se vše, co se v této oblasti vynořuje.“ (Strauss, Corbin 1990, s. 23)

Výběr datového materiálu se děje pomocí **teoretického vzorkování**. Použité metody ke sběru dat se tedy řídí požadavky výzkumu a stavem vývoje nové teorie. Má se dospět k zobecnění, jež je zdůvodněné získaným datovým materiálem. V dalším kroku lze dospět k abstraktnější teorii, která zahrne více oblastí sociálního chování.

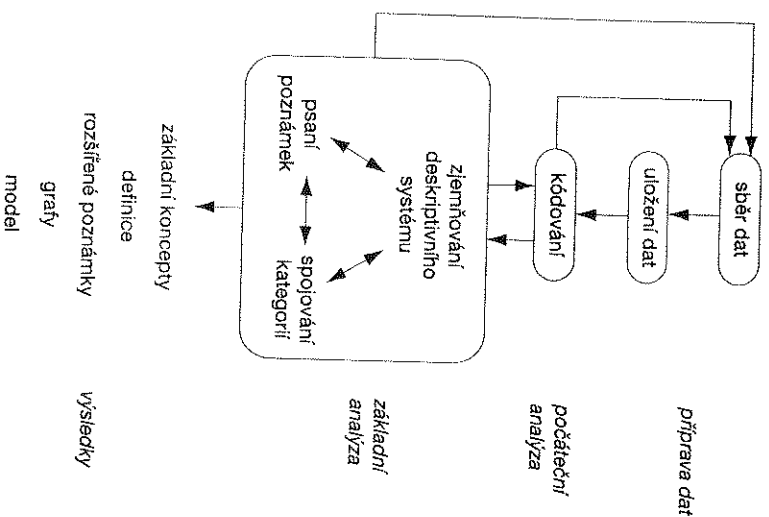
Celá analytická práce směřuje k identifikaci ústřední kategorie zkoumaného materiálu, jež je centrem hierarchické sítě kategorií. Identifikace a propracování kategorií se děje v několika vzájemně se prolínajících fázích, kdy se celý analyzovaný materiál opakovaně zpracovává. Tento proces se nazývá **souborné teoretické kódování**. Přístup vychází z toho, že za **empirickými indikátory** (způsoby chování, události) stojí **latentní kategorie** (konceptuální kódy, konstrukty). Několik tematicky podobných kategorií pak ukazuje na jednu ústřední kategorii, která představuje hlavní téma datového materiálu.

Během celé práce s empirickým materiálem se porovnávají vzniklé koncepty a kategorie, získané v různých fázích analytické činnosti, mezi sebou nebo s určenými místy datového materiálu. Proto se někdy postup Gläsera a Straussa označuje jako **metoda nepřetržitého porovnávání** (constant comparative method). V podstatě jde o použití Millroyovy metody podobnosti a rozdílu (stov. s. 36) se zjišťování příčinných vazeb. Případy vzájemně podobné, ale s různými výstupy stejné výstupy, se zkoumá, za jakých podmínek jsou si všechny podobné, aby se zjistila jejich možná společná příčina.

Návrh teorie zahrnuje formulaci kategorií a vztahů mezi nimi (propozic). Během tohoto procesu se zaznamenávají pomocí **poznámek** (memos) dojmy, asociace, otázky, nápady a tím se doplňují a vysvětlují nalezené kódy. Z poznámek vzniká vlastní popis teorie, který se doplňuje grafickými schématy vzájemných vazeb kategorií mezi sebou.

Obn. 8.4 obsahuje schéma jednotlivých etap a výsledků zakotvené teorie. Procesem kódování se budeme zabývat v další podkapitole. Ze schématu je

Obr. 8.1 Blokové schéma zakóvané teorie podle Glasera a Strausse

zřejmá časová návaznost jednotlivých kroků. Zpětné smyčky však ukazují, že např. kódování i sběr dat lze provést opakovaně v kterémkoli časovém bodě výzkumného procesu. Větší oválný obdélník označuje procesy spojené s axiálním a selektivním kódováním. Oba tyto pojmy, které se vážou na proces hledání konceptů, kategorií a propozic, podrobněji vysvětlíme v další kapitole.

8.3.1 Tři druhy kódování

Kódováním se rozumí rozkrytí dat směrem k jejich interpretaci, konceptualizaci a nové integraci. Postup také vede k doporučení, která data nebo případy je nutné ještě zahrnout do analýzy a jakými metodami je nutné provést sběr dat. Strauss a Corbinová rozlišují tři procedury, jak zacházet s analyzovaným textem –

otevřené kódování, axiální kódování a selektivní kódování. Tyto procedury se nemusí používat zcela odděleně. Představují spíše různé způsoby, jak zacházet s textovým materiálem, a výzkumník může mezi nimi podle potřeby přecházet. V každém případě začíná analýza dat otevřeným kódováním a ke konci analýzy se provádí spíše selektivní kódování. Celý proces doprovází tvorba poznámek jako podkladů pro zdůvodnění vznikající teorie.

Otevřené kódování

Výzkumník provádí otevřené kódování prvním průchodem daty. Přitom lokalizuje témata v textu a přiřazuje jim označení. Pomalu čte terénní poznámky a přepisv rozhovory a všimá si kritických míst. Otevřené kódování odhaluje v datech určitá témata. Tato témata jsou nejdříve na nízké úrovni abstrakce. Mají vztah k položeným výzkumným otázkám, k přečtené literatuře, k pojmním používaným účastníky nebo jde o nové myšlenky vznikající, jak výzkumník proniká k textu. Někteří výzkumníci přistupují k textu se seznamem předěžných kódů a jejich definic, který postupně doplňují o nové části. V každém případě tato fáze vede k seznamu témat, jenž pomáhá výzkumníkovi vidět témata v celku a stimuluje ho při hledání dalších témat. Výzkumník tento seznam postupně třídí a organizuje, kombinuje a doplňuje v další analýze.

Otevřené kódování lze aplikovat různým způsobem. Lze kódovat slovo po slovo, podle odstavců, anebo podle celých textů a případů. Problém, položená otázka nebo osobní styl práce určují, která z těchto alternativ se zvolí. Důležité přitom je, že se neztrácí ze zřetelě cíl kódování – tematické rozkrytí textu.

Kódy označují věci jako nemocnice, sběr informací, přátelství, sociální ztráta atd. Může se jednat o podstatná jména nebo slovesa. Části analytického procesu je identifikace obecnějších kategorií, jejichž jsou tyto věci instance: např. instituce, pracovní aktivity, sociální vztahy.

Také hledáme přídavná jména jako vlastnosti těchto kategorií. Například přátelství můžeme charakterizovat jeho délkou, věrlostí, důležitostí pro obě strany atd. Přitom je jedno, zda vlastnosti odvozuje ze samostatných dat, či zda pocházejí od respondentů nebo od výzkumníka. Záležití to znádně na cílech výzkumu. Tomuto procesu charakterizace kategorií říkáme dimenzionalizace.

Dimenzionalizací se upřesňují vlastnosti, pomocí nichž je možné rozlišit události, spadající do jedné kategorie. Tento postup tvoří předpoklady pro **teoretické vzorkování**: poté, co byly určeny všechny logicky a empiricky možné hodnoty v kombinaci znaků, mohou se vyhledávat fenomény (instance) a případy, které je představují. Výběr případů se děje podle potřeb vznikající teorie.

Důležité je postupně navrhovat stále abstraktnější kategorie, protože abstraktní teorie pomáhají při návrhu teorie.

Uvažujeme následující textovou pasáž (Strauss, Corbinová 1999, s. 55):

Snižení bolesti je při aritidě velkým problémem. Někdy je bolest větší než jindy, ale když jde opravdu do tuhého, tuuří Bolf to tak, že se vám nechce vylézt z postele. Nemáte chuť vůbec nic dělat. Uleva, kterou způsobují léky, je pouze dočasná a kásečná.

Je řeč o „bolesti“. Z textu je patrné, že bolest má vlastnosti jako *intenzita*: méně se od malé až po značnou. Jestliže je značná, pak následuje *důsledek*: nechce se z postele, nechce se nic dělat. Co je možné udělat, pokud se bolest nesnižuje?

Abychom vyřešili tento problém, potřebujeme *zmenšenou bolest*. *Příčinou zmenšené bolesti* může být lék (ať jsou další představitelé, instance, této kategorie?). Zmenšení bolesti má určité trvání a efektivitu (silnou, slabou).

Je patrné, že tato analýza zohledňuje emic perspektivu. Kódování může být velmi formální a systematické nebo zcela neformální. Jestliže např. po určité době navrhneme novou kategorii, nemusíme hledat zpět v textu a identifikovat její výskyt. Je však užitečné založit si (v počítači) seznam kategorií a jejich definic spolu s odkazy, kde se příslušná instance nacházela. Také diskutujeme význam kódů pomocí poznámek. Poznámky jsou základem pro zpracování výsledné zprávy. Obrázek 8.5 znázorňuje příklad volného kódování provedeného K. Šedovou (2005) pro příklad 8.8 na s. 253. Ve své práci se zabývala tím, jak rodiče ovlivňují chování svých dětí ve vztahu k televizním pořadům.

Axiální kódování

Pojmová analýza možných hodnot znaků fenomenů a případů v dané kategorii tvoří výchozí bod pro další krok. V průběhu axiálního kódování výzkumník uvazuje příčiny a důsledky, podmínky a interakce, strategie a procesy a tvoří tak „osy“ propojující jednotlivé kategorie. Hledá další kategorie a koncepty, které spolu souvisejí, a klade si otázky typu: *Mohu rozdělit koncept na subdimenze nebo podkoncepty? Mohu sloučit určité kategorie do jedné obecnější? Je možné organizovat koncepty do časové posloupnosti nebo podle jejich fyzického uspořádání?* Aby výzkumník odhalil vztahy mezi různými kategoriemi, musí zkoumat, které kombinace znaků v kategorii jsou propojené s jinou kombinací znaků v jiné kategorii. To není možné udělat pouze na základě dat. Potřebujeme teoretický rámec, jenž doporučí, které druhy fenomenů lze mezi sebou smysluplně propojit. Pro formulování vztahů navrhuji Strauss a Corbinová použití obecné kódovací paradigmatu, jež lze symbolizovat obrázkem 8.6. Použité pojmy jsou vymezeny v následující tabulce 8.5.

Obr. 8.5 Příklad volného kódování

Má teda v souvislosti s tou televizí nějaký převída, může si ju sama zapnout?

Právě tak
Jako že bych ju hltala a nešla si ju zapnout ... ne ale nejde si ju zapnout sama. Vždycky jde a vyjde na síť o TV
Mami, já si ju zapnout televizí, tekne. Ona hlasi většínu tak všechno, hlási aj, že jde
Právě tak
kakat. Takže ona to říká. A ten byt není veliký, že byste nevěděla, co se děje.

A když si ju náhodou zapne a sedne si tam, tak vy se jдете podívat, co tam je v té televizí?

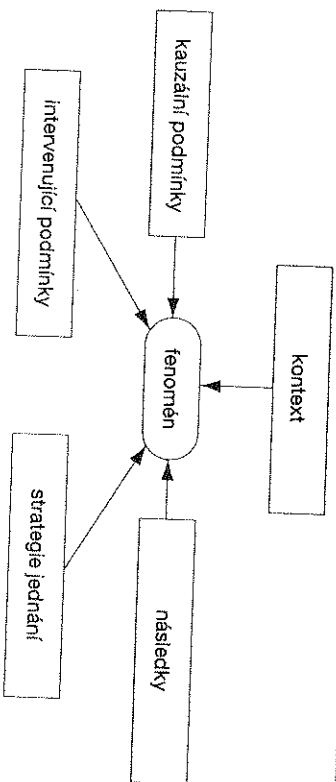
konkrétně
No, to se ju podívat, co tam pouší, a když třeba ju mám doma já veřim v kuchyni ... a tečka
inckvace matky *povrřek wida*
minule třeba jsem ji pustila kazetu a tak se dívala na kazetu na pohádku, že tam v televizi
však přeřevu *právě dítě*
zrovna nebylo nic pro ňu, co by ju zajímalo, tak automaticky řekla: „Mami, dej mi tam

sděluje své přeřevy
pohádku.“ My máme nahrajfo krka a takový ty dětský pohádky anebo tu hranou pohádku a
itřka a dítě v TV *TV ká zřevna matky*
řka mi: „Mami, zavři si dveře,“ protože ona neslyší, já mám puštěnou v kuchyni televizi,
právě - pro krka *právě dítě* *děle vyřevka* *společně*
tak to musím přivřít, aby měla klid na to. Ona samozřejmě by nejradši chtěla, abych si šla za

čas (kázat matky)
ni sednout. Ale já nemám čas si za ni sednout, když bych měla čas, tak to jdu radši s ňou ven,
TV jí ka *neče ukař* *sděluje*
než abych si sedla k té televizí a třešla tam na pohádku.

* *právě tak je právě dítě, sděluje*
st kázat na co

Obv. 8.6 Základ axiálního kódování

Tab. 8.5 Definice pojmu použitých v axiálním kódovacím paradigmatu

Prvek	Popis
Fenomén	Název celého vztahu nebo schématu. Jedná se o koncept, který drží částí při sobě. Někdy je to sledovaný výsledek nebo jednání.
Kauzální podmínky	Události nebo proměnné, které vedou k fenoménu nebo k jeho vývoji. Jedná se o podmnožinu příčin a jejich vlastností.
Kontext	Těžké odlišit od příčinné podmínky. Záleží na volbě výzkumníka. Jedná se o specifické hodnoty parametru prostředí. Možná podmínka, která ovlivňuje akci a strategii.
Intervenující podmínky	Podobné jako kontext. Pokud chceme, můžeme identifikovat kontext jako modifikující proměnné a intervenující podmínky jako mediátorové proměnné. Není však zcela jasné, jak je odlišit.
Akce, strategie jednání	Cílené a záměrné aktivity, které jsou odpovědí na fenomén a intervenující podmínky.
Následky	Jedná se o důsledky akcí a strategií, úmyslných i neúmyslných.

V uvedeném textovém segmentu v předchozím odstavci je fenoménem bolest, příčinnou podmínkou je artritida, strategii je použití léku a následkem je zmiřnění bolesti.

Glaser odmítá omezení pouze na jedno kódovací paradigma, jak ho formulovali Strauss a Corbinová, a požaduje pro výzkumníka co největší volnost. Rozlišuje tzv. kódovací třídy, jež představují možnosti, jak propojovat kategorie. Jeho návrh obsahuje tab. 8.6. Popsané kódovací paradigma se nalézá na prvním místě. Axiální kódování má stimulovat uvažování o propojení mezi koncepty a tématy. Vznikají však při něm i nové otázky. Může navrhnout opuštění některých témat nebo zkoumání jiných do větší hloubky.

Tab. 8.6 Kódovací třídy podle Glasera

Třída kódů	Koncepty	Příklad
C	příčiny, následky, kontext, podmínky	podmínky prožitku bolesti
procesy	stádium, fáze, průběh, pasáž, postojnost, kariéra	kariéra pacienta s chronickou nemocí
stupeň	typy, třídy, prototypy, klasifikace	intenzita bolesti, typy bolesti
strategie	strategie, taktika, technika, mechanismus, management	zvládání bolesti
interakce	interakce, vzájemné působení; symetrie, rituál	vzájemné ovlivňování bolesti
identita	identita, změna identity, obraz cizince, sebepojetí	koncepty sebe sama, identity pacienta
kvalitativní skok	hranice, kritický bod, kvalitativní skok	
kultura	norma, hodnota, postoj	
dohoda	kontrakt, souhlas, definice situace; uniformita, konformita, homogenita	

Selektivní kódování

V určitém momentu výzkumník začíná s integrací výsledků. Identifikuje hlavní témata projektu. Základem pro selektivní kódování je axiální kódování, kterým jsme získali obraz o vztazích mezi různými kategoriemi. Při axiálním kódování postupně získáváme cíl pro materiál a schopnost provázat jednotlivé části teorie. Selektivní kódování představuje další fázi přezkoumávání dat a kódů a jejich selektivní zpracování. Výzkumník hledá případy, jež ilustrují témata, provádí porovnání a kontrasty. Začíná s tím tehdy, když má dobře vyvinuté koncepty a kategorie.

V průběhu selektivního kódování je výzkumník veden snahou vyhledat hlavní témata a kategorie, které budou ústředním bodem vznikající teorie. To znamená, že budou integrovat ostatní témata a kategorie. Vytvořená síť konceptů a propojení mezi nimi má své těžiště v těchto hlavních kategoriích.

Poté, co se dokončila formulace vztahů k ústřední kategorii, se všechny její vlastnosti a dimenze znovu přezkoušují pomocí dat. To platí i pro celou navrženou teorii.

Postup interpretace dat a sběr dalšího datového materiálu se přeruší v okamžiku **teoretické saturace** – když žádné další kódování nepřináší nové poznatky. Celý postup má být tak pružný, aby výzkumník mohl v kterémkoliv okamžiku klást na materiál nové otázky a přecházet k jiným tématům.

Ústřední kategorie je cílem analýzy. Jedná se o centrální fenomén, kolem něhož jsou ostatní kategorie vzniklé v procesu axiálního kódování integrovány. Rady týkající se toho, jak napsat povídku, jsou vhodné i pro to, jak vytvořit teorii. Selektivní kódování znamená hledání hlavních postav nebo motivů, pohánějících celý děj dopředu. Poznamenáme, že Strauss a Corbinová považují za důležité věnovat pozornost procesům, snaží se popsat a kódovat vše, co má nějakou dynamiku ve zkoumaném prostředí: změnu, pohyb nebo vznikání v čase.

V závěrečné fázi analýzy jde především o **integraci**, označující proces vedoucí ke stále komplexnější organizaci jednotlivých částí teorie. Které dimenze, rozlišení, kategorie, vztahy jsou nejdůležitější – kde je těžiště teorie? Integrace na primitivní a předběžné úrovni začíná v první fázi analýzy, kdy uvádíme do vztahu dimenze a kategorie. Integrace se postupně stává stále kompaktnější a sblíženější. Nejčastěji je vytvoření ústřední kategorie nebo kategorií. Ty musí vše spojit a držet pohromadě.

K znázornění teorie a vztahů používáme **integrativní diagramy**.

Teoretické myšlenky se sledují pomocí teoretických poznámek, jež pomáhají vytvářet mezi nimi vztahy. Čas od času všechny **poznámky třídíme**, z čehož vzniknou opět nové myšlenky a tvrzení. Jak výzkum pokračuje, poznámky se stávají ctenější a intenzivnější, shrnují dřívější poznámky nebo je doplňují, jsou jimi také obohacovány. Třídění poznámek (a kódů) se může provést v každé fázi projektu. V pozdější fázi nabývá systematické třídění stále více na významu, protože výzkumník poznalahu začíná připravovat materiál k uveřejnění.

Při psaní zprávy se často stane, že dosavadní integrace nestačí. Pak se vrací výzkumník k původním datům a sbírá nová data, promyšlí poznámky, aby „vyplnil mezeru“ a dospěl k lepší integraci. Do jaké míry se může výzkumník na tuto proceduru spolehnout, záleží na pečlivosti provedení dosavadních kroků. Také to záleží na tom, které aspekty dat chce výzkumník čtenáři nejvíce přiblížit a jaké má zkušenosti s vědeckou prací a s psaním zpráv. V průběhu výzkumu se může nashromáždit velké množství dat, kódů a poznámek, přesto pak při sestavování zprávy odhalí výzkumník další podstatné mezeru. To se stane především tehdy, když příliš pozdě myslíme na cílovou skupinu čtenářů. Zpráva tak nepodává adekvátně obsah poznámek. Úryvky z nich se do zprávy dostávají, ale sestavování představuje kreativní činnost. Přitom je důležité, aby se všechny dosud zmíněné kroky prováděly po celou dobu výzkumné práce.

Popis výsledků začíná rozbořením produktu axiálního kódování. Od tohoto popisu se přechází k zdůvodnění ústřední kategorie, která usnadňuje porozumění celému datovému materiálu.

Podle Strauss (1994, s. 48) probíhá recepce takto vytvořené teorie dvojnásobným způsobem, což lze vysvětlit existencí dvou skupin čtenářů.

„Jestliže zprávu čtou lidé patřící do zkoumané skupiny (např. zdravotní personál), pak ji nečtou jako teorii, nýbrž jako více nebo méně přesný popis toho, co sami prožívají nebo jako pohled na jejich práci z poněkud jiného úhlu. Teoretici naopak považují zprávu za plnou brilantních myšlenek a neuvědomují si, že jde o výsledek tvrdé práce, a ne o „geniální“ nápady výzkumníka.“

PŘÍKLAD 8.8

Jak rodiče předškolačků regulují sociální roli televize?

Výzkum provedený pomocí zakotvené teorie K. Šedovou (2005) v rámci jejího doktorandského studia se zaměřil na způsoby, jak rodiče ovlivňují u svých předškolních dětí jejich vztah k televizi a divácké chování. Na začátku výzkumu měla autorka v úmyslu zabývat se pouze zámerným pedagogickým působením, v jeho průběhu rozšířila svůj zájem i o nezá-
měrné rodičovské působení.

Vzorek byl sestavován postupně, ve dvou fázích. Nejdříve výzkumnice oslovila 12 respondentek, přičemž se snažila získat co největší variabilitu ve vztahu ke vzdělání matek a věku dítěte. Ve druhé fázi (6 respondentek) vyhledávala matky dětí, o nichž předpokládala, že se dívají na televizi více, anebo naopak méně, než je běžná norma. V této fázi jí šlo o získání specifických skupin, jež by mohly přinést nové informace a saturovat tak vznikající teorii, již před dosažením počtu 18 respondentek bylo patrné, že nepřicházejí s novými údaji, které by zvlášť obohatily to, o čem se již hovořilo s jinými respondentkami.

S matkami provedla výzkumnice semistrukturované rozhovory, které se ve většině případů uskutečnily v domácnosti, obvykle za přítomnosti dětí. V těchto případech doplnila výzkumnice rozhovor o pozorování dítěte a jeho matky v jejich domácím prostředí. Od respondentek získala výzkumnice trojí typ odpovědí: o nich samotných jako o přímátních vychovatelkách, o dětech jako objektech socializačního působení (předpokládáme přitom, že matka zná dítě nejlépe a je s to podat o něm informacně bohatou zprávu) a o ostatních členech rodiny, především o otci coby spoluvychovatel.

Při otevřeném kódování zvolila jako jednotku kódování významový celek a řádek za řádkem kódovala přepisy rozhovorů. Kódy následně kategorizovala. Na této úrovni vzniklo tolik nových pojmů a kategorií, že bylo nutné vytvořit slovníček používaných termínů. Po ukončení otevřeného kódování přešla přímo k selektivnímu kódování. Rozhodla se k tomu na základě úvahy, že se jí podaří nalézt integrující téma bez nutnosti provést axiální kódování. To se však nestalo. V této fázi analýzy získala pouze popisný text organizovaný podle vybraných základních kategorií.

Struktura textu byla následující:

1. organizace času a televizní konzumace v rodině;
2. sledované pořady;
3. rodičovský diskurz o televizi;
4. dítě jako televizní divák;
5. výchovná práce rodičů.

Po diskusích s kolegy se rozhodla dodržet analytické schéma zakotvené teorie a provést axiální kódování. Začala pracovat s kategoriemi vzešlymi z otevřeného kódování, seskupila je novým způsobem tak, aby bylo možné použít paradigmatický model. Ten popsala tabulkou 8.7. Tento model byl poté použit jako rámec pro organizaci celého textu. Pomocí něj se

Příčinné podmínky	Fenomén	Kontext	Intervenující podmínky	Strategie jednání a interakce	Následky
rodičovské potřeby; rodičovské postoje k televizi	dětské sledování televize	domácí rutiny	přání dítěte	výchovná práce rodičů	následky dětského sledování televize

Tab. 8.8 Dětský televizní režim a jeho složky

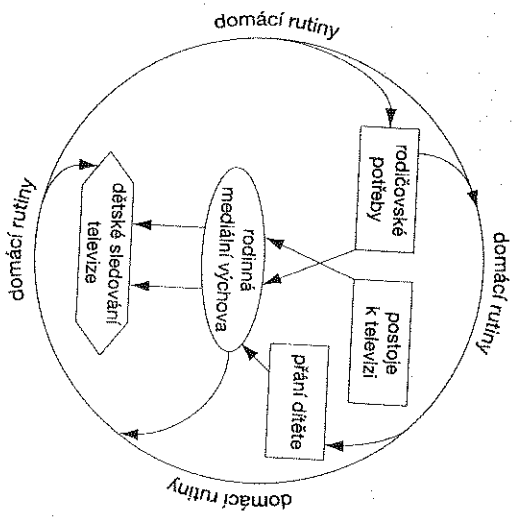
Dětský televizní režim	Minimální konzumace	Dětský režim	Televize jako hobby	Režim XXL
Množství času	0–10 minut	30–90 minut	90–180 minut	bez limitu
Sledované pořady	pořady základní skupiny;	pořady základní skupiny; rozšiřující pořady	pořady základní skupiny; rozšiřující pořady; pořady přechodného typu	všechny typy pořadů
Modus sledování	zadáno pro děti	zadáno pro děti	zadáno pro děti; soustředěné přihlížení	všechny módy

podatřilo propojit jednotlivé kategorie a subkategorie a jejich dimenze mezi sebou navzájem uvnitř kapitoly i napříč mezi nimi.

Tak vznikla např. nová kategorie „dětské sledování televize“ (viz tab. 8.8), která v sobě zahrnuje tři prvky – čas, po který se dítě na televizi dívá (původně v kapitole 1 práce); pořady, jež sleduje (původně v kapitole 2) a způsob, jakým se dívá (původně v kapitole 4). Různé typy dětského televizního režimu jako ukazatele dětské televizní konzumace byly v rámci axiálního kódování vztaženy k různým typům příčinných podmínek (předešlým rodičovských potřeb), k různému kontextu domácích rutin a k různým rodičovským výchovným strategiím.

Fáze selektivního kódování byla axiálním kódováním usnadněna tím, že kategorie byly nově přeskupeny a provázány. Základní analytický příběh nyní formulovala autorka takto: „Dětské sledování televize je jev, který je socializován v rodině. Rodinná socializace dětského diváctví zahrnuje vlivy funkcionální (kontext domácí rutiny) i intencionální (rodinná mediální výchova), přičemž v pozadí stojí vždy rodičovské potřeby jako zdroj, z něhož je dětské sledování televize syčeno, a rodičovské postoje k televizi jako limit, který dětské sledování televize omezuje.“

Ob. 8.7 Rodinná socializace dětského diváctví – kauzální model

Vzniklý kauzální model zobrazuje obrázek 8.7. Ústřední kategorií modelu je sítel rodičovských potřeb, které dětskou televizní konzumaci navyšují, a rodičovských postojů k telecelého modelu. To výzkumnice provedla pomocí kódování také začlenění „procesu“ do minulek vztahujících se k jednotlivým dětským televizním režimům axiálního kódování. Soubor podmínek jako nehybnou a jednou provždy danou záležitost. Kategorie dětského televizního režimu na jedné straně slouží jako dlouhodobější (statická) charakteristika způsobu, jakým se dítě obvykle dívá na televizi, na druhé straně odkazuje ke krátkodobému aktuálnímu (dynamickému) dění.

Každá změna začíná na úrovni příčinných podmínek (potřeby rodičů, přání dítěte), pokračuje přes zprostředkující funkcionální či intencionální vlivy (domácí rutiny, rodinná mediální výchova) až k samotnému jevu – dětskému televiznímu režimu. Autorka dokumentuje proces na příkladu: „Dítě, které se dívá na televizi v dětském režimu, je nemocné. Nemoc způsobí změnu v příčinných a intervenujících podmínkách, dobu nemoci přesouvá do režimu televize jako hobby.“

8.3.2 Poznámkování

Integrovaní výsledků celé práce představuje snad nejtěžší úkol v průběhu každého výzkumného projektu. V určité fázi práce pomáhá k integraci získaných poznatků do teorie správný systém vytváření poznámek. Umění psaní poznámek je nedílnou částí zakotvené teorie.

Během celé práce se zpracovávají poznámky, jež obsahují průběžně vznikající úvahy o datovém materiálu. Poznámky tvoří fragmenty teorie a často komentují získané kódy. Mohou být produktem skupinových diskusí ve výzkumném kolektivu. Poznámky se dále zpracovávají. Z řetězců poznámek vzniká teorie. Rozlišujeme: přípravné poznámky; poznámky o počáteční orientaci v situaci; poznámky zachycující inspiraci; poznámky na začátku setkání s novým jevem; poznámky o nových kategoriích; poznámky o „objevech“; poznámky, které od sebe odlišují dvě nebo více kategorií; poznámky, které rozšiřují implikace užitého konceptu; shrnující poznámky, které uvádějí témata a kategorie do diskuse; integrativní poznámky pro propojování jednotlivých myšlenek a nápadů z poznámek; metodické poznámky; poznámky o poznámkách. Poznámky mohou mít také formu diagramů, tabulek nebo grafů. Použití speciálních programů radikálně mění způsob vytváření a udržování výzkumných poznámek (viz kapitola o programových systémech).

Uvedeme několik doporučení pro psaní poznámek (podle Strauss 1994, Miles a Huberman 1994):

1. S psaním poznámek začínáme hned od začátku sběru dat a končíme s ním až po dokončení výzkumné zprávy.
2. Poznámky opatřujeme datumem, abychom mohli posoudit progresi a vývoj úvah. Pomůže to při revizi poznámek.
3. Přerušíme kódování a uděláme si poznámku, kdykoli pocítíme nutnost zachovat určitou myšlenku.
4. Pravidelně si poznámky pročítáme, srovnáváme poznámky k podobným kódům a posuzujeme, zda je nelze spojit nebo zda by rozdíly mezi kódy nemohly být jasnější.
5. Udržujeme poznámky roztríděné podle témat.
6. Uchováváme data a poznámky na oddělených místech. Data znamenají evidenci. Poznámky mají konceptuální povahu.
7. Odkazujeme ve svých poznámkách k jiným poznámkám. Při psaní poznámek myslíme na rozdílnosti a podobnosti konceptů, na kauzální vztahy mezi nimi. Znamenáváme si vzniklé postřehy do dalších poznámek.
8. Pokud nás napadnou dvě myšlenky najednou, každou umísťujeme do jiné poznámky.

9. Pokud jsme dosáhli saturace a nic dalšího nás nenapadá, indikujeme tento stav poznámkou.
10. Udržujeme si seznam kódů a označení pro své poznámky. Pravidelně své poznámky reorganizujeme.

V průběhu výzkumu se poznámky stále vyvíjejí. Má docházet k jejich integraci v rámci určitých okruhů. Podle toho, jak výzkumník soustřeďuje svůj pohled na různá témata, se poznámky rozčleňují do poznámkových řad. Výzkumník se často věnuje jednomu tématu delší dobu, než přejde k jinému, a tak vzniká sekvence poznámek. Sekvence poznámek zahrnuje několik poznámek, které se vyznačují intenzitou a kumulativním příspěvkem ke znalosti ohraničeného tématu.

8.3.3 Metodologické problémy při aplikaci

Mnoho výzkumných zpráv obsahuje v odstavci o použitých metodách tvrzení, že se postupovalo podle zakotvené teorie. Při podrobnějším posouzení se ukáže, že autoři metodu nějakým způsobem modifikovali nebo se drželi pouze některých zásad metod. V této souvislosti se mluví o „erozi“ zakotvené teorie. Tento proces podpořily také vzájemné spory Glasera a Straussa o „čistotě“ dalšího vývoje metody, protože po skončení jejich spolupráce ji oba rozvíjeli a interpretovali odlišným způsobem. Dnes by měl výzkumník specifikovat, zda pracuje podle originálního přístupu Glasera a Straussa (1967), nebo podle Straussova novějšího přístupu (Corbin, Strauss 1990, 1999), nebo podle Glaserovy interpretace zakotvené teorie (Glaser 1992). Náš výklad se opírá o přístup Straussa a Corbinové.

Zmíníme některé situace, jak k „erozi“ dochází, což může přispět k tomu, že se jim výzkumník bude snažit vyhnout.

Metoda zakotvené teorie má své kořeny v symbolickém interakcionismu, kde jde o určení symbolických významů gest, artefaktů a slov pro účastníky interakce. Na tomto základě výzkumníci konstruují model, jak účastníci vidí svoji společenskou realitu. Jestliže výzkumníci zadržují jiný základní teoretický pohled, pak lze pochybovat, zda se stále drží metody zakotvené teorie. Spíše metodu modifikují pro své potřeby. Pak je však nutné, aby tuto skutečnost vysvětlili členům.

Becker (1993) zjistil, že mnoho studií prezentujících výsledky jako zakotvenou teorii ve skutečnosti byly deskriptivní studie; nepoužívaly teoretický výběr program v hledání ústřední kategorie, které vycházelo z frekvenčního rozložení. Wilson a Hutchinson (1996) podávají přehled variací způsobů odklonu od metody zakotvené teorie. Stručně je popíšeme.

Becker, M., Patnicka, E., Robinson, W. S.: *Understanding Gender-Based Violence: Research on Gender-Based Violence*. Chicago, IL: Univ. of Chicago Press, 1993, 287-290

- a) *Znatení metody.* Tato situace nastává, když autoři generují pouze nějakou typologii nebo dlouhé biografické vyprávění nebo směšují několik metod analýzy a výsledek nazývají zakotvená teorie.
- b) *Generační eroze.* Znamená zpochybnění základů metody. Především jde o to, že zastánci metody, kteří již neměli bezprostřední zkušenost se spoluprací s oběma autory metody, v úmyslu zavést určité standardy nevědomky změníli metodu coby kreativní a imaginativní postup na pouhé dodržování specifických pravidel. Tím narušili spojení metody s jejím filozofickým východiskem: pragmatismem.
- c) *Předčasné zakončení.* To označuje povrchní analýzu. Podle definice zakotvená teorie vyžaduje od výzkumníka, aby od kódování in vivo na první úrovni (vlastní označení účastníků) přešel přes abstraktnější druhou úroveň kódování ke kódování na třetí úrovni pomocí konceptuálních a teoretických kódů (při vytváření bloků teorie). Na každé úrovni se teorie stává rafinovanější, úspěšnější a abstraktnější. Při „předčasném zakončení“ se výzkumník obvykle nedostane přes první úroveň kódování. Výsledky studie neobsahují transcendentní úrovně kategorií in vivo na vyšší úrovni.
- d) *Přehlíhaná obecnost.* Tento název označuje výsledky, které nejsou situacně specifické a jsou tak obecné, že mohou být použity v jakémkoli kontextu, při interpretaci jakéhokoli fenoménu nebo zkušenosti. Proto je také nelze falzifikovat. O těchto výsledcích nebo příslušných teoriích říkáme, že jsou empiricky bezobsažné. Tento jev je nutně odlišit od vytvoření formální teorie ve smyslu zakotvené teorie. Formální teorie se liší od substantivní teorie, která byla vyvinuta pomocí metody v předemné oblasti výzkumu, čím, že vznikla zobecněním několika takových substantivních teorií. Jejich koncepty jsou obecné, avšak teorie je komplexní, falzifikovatelná a bohatě používá příklady z předemných oblastí.
- e) *Importování konceptů.* To se stane, když výzkumník nedodržel při zkoumání dat požadavek uzávorkování teoretické předsuďtečnosti, perspektiv a poznatků z odborné literatury. To mu zabránilo vyvinout originální zakotvenou teorii. Výzkumník však má mít vyvinutou tzv. teoretickou senzitivitu, což je kvalita, která kombinuje interpersonální vnímavost a konceptuální myšlení.
- f) *Metodologická transgrese.* To znamená otevřeně porušení filozofie a metodologie zakotvené teorie. Místo, aby se pracovalo podle ní, modifikují se zásady kvantitativní, pozitivistické filozofie a ty se aplikují na data. To se stane například tehdy, když výzkumník zpracovává dotazníky, které obsahují také otevřené otázky, a zjistí, že je nějakým způsobem potřebuje analyzovat. Výsledkem je zpráva, která je směsí kvantitativní a kvalitativní terminologie (náhodný výběr, závisle a nezávisle proměnná atd.). Taková studie začíná s nějakým konceptuálním rámcem a pak se snaží data přizpůsobit tomuto rámci.

Tuto chybu je nutné odlišovat od triangulace nebo kombinování kvantitativních a kvalitativních metod. V takové situaci se doporučuje dodržet zásadu, že každý přístup se musí použít v rámci jeho filozofie. Jednotlivé výsledky se mají prezentovat způsobem, který je adekvátní použité metodě.

PŘÍKLAD 8.9

Emoce fotbalistu

Vraeme se k studii Gallmelaera (1987), jejíž průběh jsme popsali dříve jako příklad kvalitativního pozorování 6.7 (s. 198). Uvedeme stručně vlastní výzkumný úkol, použité způsoby analýzy dat a výsledky dosažené výzkumem. Autoři šlo o dramaturgickou analýzu v Goffmanově smyslu. Analyzována byla prezentace emocí sportovců před, v průběhu a po zápasu. Výzkumník si zadal tři cíle:

1. rozšířit sociologické a sociálně psychologické znalosti o emocích;
2. rozšířit znalosti o emocích v oblasti sociologie sportu;
3. rozšířit znalosti o sociálních procesech spojených s emocemi v sociologii sportu.

Jeho přístup k problému vycházel z perspektivy symbolického interakcionismu. Projedování emocí v tomto kontextu závisí na osobním chápání vhodného emočního chování v dané situaci. Metodologicky se při analýze výzkumník držel principů zakotvené teorie, pomocí níž systematicky identifikoval v datech určité vzorce chování.

Proces generování kategorií se soustředil na klasifikaci mentální nebo emoční přípravy, kterou hráči pořizovali, aby mohli správně obstát ve svých rolích. Uvnitř této hlavní kategorie autor postupně ochallil podskupiny pozorování indikující různé významy, jež hráči připisovali centrálnímu tématu mentální přípravy. Tyto podskupiny tvořily vlastnosti kategorie (dimenze). Například v mnoha pozorováních bylo patrné, že hráči usilovali o správné emoční vyjádření (vážnost, serióznost, zlost, hněv, štěstí). Tato pozorování vedla k vytvoření kategorie mentální přípravy. Hráči v pozorováních vyjadřovali různé významy, které pro ně znamenají koncept mentální přípravy. Proces generování kategorií pak spočíval v rozřídění těchto poznámek a transkripcí rozhovorů do individuálních pozorování, která vyjadřovala významy nebo názory o procesu mentální přípravy (prostřednictvím jednání, aktivit nebo verbální formou).

Na začátku sběru dat výzkumník usiloval o zaznamenání všeho, co viděl. Pak vytvářel základní kategorie. Po této fázi se proces sběru dat stal více zaměřenější. Výzkumník si více vybíral, s kým bude hovořit a co bude sledovat. Šlo mu o to, saturovat různé kategorie a vlastnosti, jež mu připadaly nejdůležitější ve spojitosti s vysvětlováním chování hráčů. V této fázi se výzkumník začal také více zajímat o vazby mezi jednotlivými kategoriemi a vlastnostmi. Analyzoval četnosti jednotlivých vzorců chování a jejich shluky, které by byly typické pro sledovanou skupinu. Vzorce chování u něho označují vyjádření skupinového systému přesvědčení nebo skupinového názoru. Shluky znamenají množinu událostí nebo aktivit, které se objevovaly uvnitř skupiny.

Data poukazovala na to, že hráči považují mentální projevy a přípravu za velmi důležité faktory. Například hráč Broncoo zdůraznil:

"Deset procent hry má fyzickou podstatu, devadesát procent závisí na psychice. Dříve než vydeš na led, musíš na tom být dobře mentálně a emočně. Jestli nejsi, pak se to dříve či později ukáže."

Gallmeier popisuje ve své práci podrobně jednotlivé variace emočních projevů hráčů a jejich interpretace v rámci teorie dramaturgické sociologie a prokazuje, že „orchestrace váním emočního zážitku. Toto očekávání generuje difuzní emoční stav, který později vede k sérii diskretních a identifikovatelných emočních projevů.“ U hokejistů se to projevvalo projevem během hry a po utkání. Tento proces emočních projevů řídil především kouč, velkou variabilitu emočních projevů a příslušné dramaturgické práce mezi hráči a popírá, že by šlo o manipulaci. Jde o to, aby mužstvo vyhrálo a ukázalo se v tom nejlepším světle. Kouč mužstva o přestávce utkání hráčům vysvětluje:

"Všichni jste v tomto utkání fantastičtí, jsem na vás hrdý. Ale ještě musíme hodně makat. Žádný mentální lapsus, chlappi. Držte se. Tak pojďte chlappi, ukážete se jako na začátku. Musíme to vydržet až do konce. Hlavně žádný mentální propad. Ještě dvacet minut. Pojďte, vy tygři, ještě dvacet minut a jste v nebi."

8.4 Další přístupy k analýze dat

Kvalitativní analýza a interpretace využívají při analýze různé postupy. Základní z nich jsme popsali podrobněji v předchozích odstavcích. Nyní stručně zmíníme další přístupy, které nalézají uplatnění v různých výzkumných kontextech.

Dosud popsané postupy jistým způsobem uvolňují v průběhu analýzy výzkumníka od vlastních zpracovávaných textů. Výpovědi se organizují do kategorií, jejichž vzájemné vazby jsou popsány navrženou teorií. Postupy vycházejí ze segmentování, kódování a kategorizace, přičemž usilují o zachycení pravidelností v datech. Protože členění data do malých kousků, riskují, že dekontextualizují data, což je vlastně proti smyslu kvalitativní analýzy. Metodologové jsou si tohoto nebezpečí vědomi a navrhnou různé způsoby, jak rekonstruovat výsledky analýzy a opět je uvést do kontextu (Flick 1995). Odlišné jsou přístupy, které zohledňují přímo sekvenčnost dění a konverzaci a pojednávají data více holisticky. To se projevuje při návrhu způsobu analýzy narativních interview nebo v konverzační analýze a analýze diskurzu. Všechny následující postupy sledují více méně tento cíl.

8.4.1 Objektivní hermeneutika

(Objektivní) hermeneutika je koncepce kvalitativního výzkumu, kterou vyvinul v osmdesátých letech minulého století Overmann (1979) se svými spolupracovníky v rámci výzkumu socializace a kterou považuje za třetí, strukturalistickou cestu mezi redukcionisticko-přirodovědnou pozicí a čistě kontemplativní duchovním pozicí. Tento postup byl koncipován pro analýzu každodenních interakcí, jež se zaznamenávají a přepisují.

Na začátku práce se musí definovat cíl analýzy. Rozlišují se dvě úrovně. Za prvé subjektivní významové struktury jednotlivých subjektů v datovém materiálu. Dále jde o odhalení objektivních struktur, které jsou subjektivními překryty. Za objektivní struktury se považují podvědomé významy, jak je zná psycholinguistická analýza, strukturální zákony kognitivního vývoje podle Piageta nebo dynamika společenských procesů (např. podle K. Marx). Tyto struktury se mohou se subjektivními překryvat nebo je subjekt dokonce sami rozpoznávají. Zpravidla se však od nich odchyľují a musí být pomocí datového materiálu odhaleny.

Analýza je přísne sekvenční, tzn. odpovídá skutečnému časovému průběhu dění. Má se provádět ve skupině, jejíž členové pracují na stejném textu. Nejdříve se určí, co je případem a na jaké úrovni se bude uvažovat: jako jednání a vyjadřování určitých lidí nebo jako projevy určité role v institucionálním kontextu nebo v určité sociální skupině. Pak následuje hrubá sekvenční analýza, jejímž cílem je analýza vnějšího kontextu, v němž se projevují role nebo interakce odehrávají. Navrhují se první hypotézy o strukturně příjádě, které se v průběhu další analýzy ověřují. Ústředním krokem je sekvenční jasná analýza, jež se provádí na devíti úrovních:

1. Explikace kontextu bezprostředně před danou interakcí.
2. Parafráze významu interakce podle znění textového popisu.
3. Explikace intencí jednotlivých subjektů.
4. Explikace objektivních motivů interakce a objektivních důsledků.
5. Explikace funkcí interakce v rámci rozdělení rolí.
6. Charakterizace jazykových znaků interakce.
7. Explorace aktu interpretace.
8. Explikace obecných souvislostí.
9. Nezávislé přezkoušení obecných hypotéz pomocí dalších případů.

Na druhé a čtvrté úrovni se provádí pokus rekonstruovat možné objektivní kontexty projevu. Subjektivním významům se nevěnuje tolik pozornosti. Na páté úrovni se postup zaměřuje na interpretaci podobným způsobem jako konverzační analýza. Úrovně sedm až devět usilují o zobecnění nalezených struktur.

Sekvenční analýza chce rekonstruovat vrstvení sociálních významů z průběhu jednání a projevů účastníků. Problém u této metody spočívá v tom, že zpravidla se děje obvykle bez mezikroků. Porozumění metodě ztěžuje to, že není podrob- něji didakticky zpracována. Přesto existuje dostatek analýz provedených tímto způsobem.

8.4.2 Hermeneutika autobiografického vyprávění

Tuto metodu vyvinuli Gabriele Rosenthalová a Wolfram Fischer-Rosenthal (2003), kteří se inspirovali postupy hermeneutické analýzy Ulricha Oevermanna (1979) a analýzou biografických textů Fritze Schütze (1977).

Svůj postup autoři charakterizují jako sekvenční biografickou rekonstrukci případu. Postup si důsledně všímá rozdílnosti mezi tím, o čem jedinec vypráví, a tím, co prožil. „Rekonstrukce“ podle autorů znamená, že na text není pohledeno nýbrž se na jeho jednotlivé části díváme ve světle a v kontextu celého interview. „Sekvenční“ znamená v jejich podání přístup, v němž je text interpretován s ohledem na časovou posloupnost jeho jednotlivých částí. Analýza rekonstruuje po- stupnou tvorbu mluveného nebo napsaného textu krok za krokem po malých ana- lytických jednotkách. Podle autorů metody má biografický výzkum uvažovat zku- šenosti jedince před zkoumáním jevem i po něm a také pořadí, v němž nastávají.

„Člen je rekonstruovat sociální jev v procesu jeho vzniku. Jestliže rekonstruuje minulost (historii života) prezentovanou ve vyprávění o životě, je nutné uvážit, že prezentace minulých událostí je ovlivněna přítomností. Přítomnost vyprávěče určuje jeho pohled na minulost, vzniká a tematické propojení popisovaných zkušeností. Vyprávění poskytuje informaci o přítomnosti vyprávěče, o jeho minulosti i o jeho představách o budoucnosti.“

Biografická rekonstrukce případu vychází z úplně přepsaného narativního inter- view (viz kapitola 6.1.5). Její kroky jsou:

1. analýza biografických dat;
  2. textová analýza a analýza tematické oblasti (struktura sebereprezentace, re- konstrukce příběhu o životě, vyprávěného života);
  3. rekonstrukce historie života (prozířého života);
  4. mikroanalýza individuálních textových segmentů;
  5. kontrastující porovnávání historie života a příběhu o životě;
  6. návrh typů a kontrastující porovnání několika případů.
- Popíšeme stručně jednotlivé kroky metody.

1. První krok analýzy se zabývá daty, která jsou nezávislá na vyprávění (rok na- rození, počet sourozenců, data o vzdělání, založení vlastní rodiny atd.). Tato data pocházejí z rozhovoru nebo z jiných dostupných zdrojů a mají se posuzo- vat nezávisle na provedeném interview. Interpretace údajů se děje v souhlasu s jejich umístěním na časové ose. Tvoří pro nás základní fakta o vyprávěči, bychom přihlíželi k interpretaci vyprávěče samotného? Je důležité si uvědo- mit, že nám jde o nalezení latentních významů textu, tedy významů, k nimž vyprávěč nemá přístup. K tomu je vhodné, abychom uvažovali všechny al- ternativní interpretace. Když později zkoumáme text s celým spektrem takto vzniklých interpretací jako pomocným prostředkem, najdeme mnohem více dalších interpretací mezi řádky vyprávěného textu. Analýza biografických dat slouží jako příprava pro třetí krok analýzy – rekonstrukci historie života, kdy kontrastujeme naše hypotézy o individuálních biografických datech s údaj- zích jeho života, dešifrujeme jeho současnou perspektivu použitím textové a tematické analýzy. To nám pomůže získat kritický přístup ke zdrojům, takže se vyhneme naivní představě, že se současně chápání minulosti kryje s její interpretací v jiných časových okamžicích. Analýza biografických dat před- výsledky analýzy biografické sebereprezentace.
2. Textová analýza a analýza tematických oblastí má za úkol nalézt, jaké me- chanismy řídí výběr a organizaci, časové a tematické propojení textových segmentů. Vyprávěný příběh života nesestavá z náhodně poskládaných a ne- propojených událostí. Jak vyprávěč propojuje a volí události, závisí na kon- příběh života reprezentuje systém vzájemně propojených témat. Při přípravě analýzy segmentujeme text v jeho časové následnosti, to zna- mená, že ho rozdělíme do analytických jednotek. Kříteriem pro segmentaci jsou: tematická změna nebo určité body jako argumentace, popis nebo vyprá- vění. Vyznačí se, na kterých místech interview, u kterých tematických oblastí vší Analytický postup při interpretaci této segmentace odpovídá sekvenční analýze objektivních dat – ve shodě s výstavbou textu se analyzuje segment po segmentu. Každý údaj s potřebou interpretace se interpretuje bez znalosti dalšího textu vzhledem k různým možným významům. Návrh hypotéz se řídí následujícími otázkami: Proč je toto téma uvedeno na tomto místě? Proč se toto téma prezentuje tímto typem textu? Proč se toto téma zobrazuje tak- Která témata (životní oblasti nebo fáze) jsou zmiňována a která ne?

- Interpretace v této fázi se tedy týká použitých způsobů vyprávění, ne biografické zkušenosti jako takové. V průběhu analýzy se ukáže, které tématické oblasti vyprávěč propracovává důkladněji a které zanedbává nebo vynechává. Vyjasňuje se a) která témata vyprávěč nematizuje, ačkoli jsou přítomná bez ohledu na sebeprezentaci vyprávěče; b) jak vyprávěč své zážitky umísťuje pouze do určitých oblastí, přičemž některé naopak vynechává.

3. Při rekonstrukci historie života se uvažují všechny ostatní zážitky a zkušenosti, rekonstruuje se chronologie prožitého života. Na tomto místě se porovnáávají biografická data a zážitky s vyprávěním a sebeprezentací vyprávěče. Předchozí analýza poskytuje důležité poznatky o současně perspektivě vyprávěče a o funkčním významu vyprávěného pro přítomnou prezentaci jeho života. Nyní však jde o rekonstrukci toho, jak se na prožité díval vyprávěč ohledně zaznamenanat proces vzniku vyprávěného a prožité historie života. V této fázi bychom ztratili ze zřetele vzájemné pronikání těchto dvou oblastí, a aniž vypadá tak, že se řídíme logikou sekvencí analýzy, procházíme biografickými zkušenostmi v chronologii historie života a zkoumáme jim odpovídající pasáže ve vyprávění.
4. Jemná analýza jednotlivých míst textu se řídí postupy objektivní hermeneutiky. Přezkouší se dosud navržené hypotézy jak o biografických významech prožitků uvnitř prožité historie života, tak o celkovém pojetí biografie vyprávěčem. Jemná analýza umožňuje odhalení zájmů neobjasněných mechanismů a pravidel struktury příběhu.
5. Porovnááme tvar prožitého a vyprávěného života. Pomocí kontrastování získáme poznatky o mechanismech výběru událostí a témat a o jejich současné prezentaci, o rozdílech mezi minulou a současnou perspektivou. Také se ptáme, jakou funkci má tato prezentace pro vyprávěče a obráceně, jaké okolnosti k této prezentaci vedly.

Rosenthalová a Fischer-Rosenthal poukazují na to, že provedení popsané analýzy více případů může vést k návrhu určitých biografických typů. Také při tom výzkumných kontextech dojdeme k různým typologiím.

Postup, který navrhli Rosenthalová a Fischer-Rosenthal, tedy rozlišuje mezi současnou perspektivou, již vyprávěč přijal, a jeho perspektivami v minulosti. Cílem tohoto přístupu není podle Rosenthalové (1997) pouze porozumění individuálnímu případu v kontextu jeho života, ale také porozumění sociální realitě a vztahům mezi společností a historií života jedince.

„Porovnání historie života a vyprávění o životě nám pomáhá nalézt pravidla diferencující mezi vyprávěným a prožítým. Při analýze je cílem porozumět sociálním a psychologickým jevům a vysvětlit je v kontextu procesu jejich vzniku, reprodukce a transformace. Jevy jsou zkoumány jak ze subjektivního pohledu vyprávěče, tak v obecném kontextu jeho života. To dovoloje odhalit latentní a implicitní strukturující mechanismy.“

8.4.3 Analýza konverzace a analýza diskurzu

Teoretickým základem této oblasti výzkumu je etnometodologie (viz kap. 3.5.3).

Analýza konverzace

V analýze konverzace nejde tak o obsahovou interpretaci textu, který byl k tomu účelu pořízen (např. pomocí interview), jako spíše o formální analýzu každodenních situací. Analýza konverzace se zabývá formálními principy sociální organizace jazykových nebo nejazykových interakcí. Přitom se předpokládá, že při interakci se snaží partneři udržet určitý sociální řád. Akteři analyzují situaci a kontext jednání, interpretují jednání svého partnera, situační přiměřenost, srozumitelnost a působnost vlastních projevů a koordinují vlastní jednání s jednáním partnera.

Výchozím materiálem jsou detailní textové protokoly nebo videozáznamy přirozených situací, např. při zdravení nebo započetí a zakončení telefonického rozhovoru. Zkoumá se přitom posloupnost jednotlivých příspěvků k interakční sekvenci, přičemž se přihlíží k mechanismům, jež interakce spolu smysluplně propojují a tím drží v běhu. Rekonstruuje se třeba průběhy nedávných rozhovorů u rodinného oběda, struktury pomluvy nebo volání o pomoc při požáru. Přitom se interakce nezkoumají z hlediska osobních psychologických zvláštností. V aplikaci metody jde o sociální typiku vzorců interakce. Vychází se z toho, že tyto vzorce ve vztahu k sociální situaci mají omezenou variiaci. Dnes se analýza konverzace věnuje specifickým situacím jako rozhovorům s právníkem nebo interakcím pacient-lékař, kde hraje roli asymetrické rozdělení rolí a interakce se odehrávají v určitém institucionálním rámci.

Při analýze se postupuje přesně sekvencně, to znamená, že se zřídíme přístupu, ve kterém danou interakci vysvětlujeme pozdějšími projevy nebo interakcemi. Odhalovaný řád interakce má být patrný z jeho sekvencního vývoje. Postup při analýze konverzace zahrnuje následující kroky:

1. Nejdříve se identifikuje v protokolu interakce určitý projev nebo sekvence projevů, které by bylo možné považovat za prvek vnášející řád v daném typu rozhovoru.

2. V druhém kroku se hledají další případy, kde se tento prvek s danou funkcí vyskytuje.
3. Zjišťuje se, jakou má funkci při udržení organizace rozhovoru a na jaký problém organizace představuje odpověď.
4. Následuje analýza dalších metod, kterými tento problém organizace akteři řeší.

Oblíbenou oblastí analýzy konverzace jsou metody, které pomáhají organizovat výsledky rozhovorů a jejich ukončení. Analýza konverzace a příslušné empirické kých forem konverzací. Dokumentují, jaké se k tomu používají jazykové metody. Ukazují, jaké možnosti existují při výkladu přirozených situací, jestliže vycházejí z přísné sekvenční analýzy výstavby sociálních interakcí.

PŘÍKLAD 8.10

Peronám péče o pacienta

V práci (Seale, Kelly 1997, viz příklad 10.1, s. 292) se porovnávala kvalita péče o pacienty v terminálním stadiu rakoviny v nemocnici a hospici. Výzkumníci shromažďovali data pomocí polostrukturovaných rozhovorů s příbuznými. Rozhovory se týkaly zvládnutí symptomů, řešení symptomů bylo lepší v nemocnici, ale psychosociální péče měla lepší úroveň v hospici. Analýza rozhovorů se také provedla paralelně pomocí analýzy konverzace. Byla zaměřena na dohledovací praktiky účastníků rozhovoru. Zkoumaly se tři související aspekty: kritika personálu, hodnocení práce a provedení rozhovoru. Analýza ukázala způsob, jak je rozhovor konstruován spoluprací obou účastníků. Oba účastníci přijímali určité role. Výzkum prokázal, že zdánlivě zcela teoretický výzkum může přispět k praktickým cílům evaluace. Analýza konverzace si nevímevala hodnoty intervence. Přispěla však k zlepšení interakčních praktik mezi psychologickými konzultanty a pozůstalými. Silverman (1997) upozorňuje, že takový výzkum má tři cíle:

1. Ochráníme, jak je daný jev konstruován, tím, že sledujeme, co lidé dělají v reálné situaci.
2. Hledáme vysvětlení v datech. Můžeme pak zodpovědět otázku proč, jelikož máme dobře zpracovanou otázku jak.
3. Následuje pozvání k dialogu s praktiky, který vychází z důkladnějších znalostí, co se děje v kritické situaci.

Analýza konverzace odhalila, jaké aspekty péče považují příbuzní za podstatné, a zdůraznila potřebu zohlednění laických představ o modelu zdravotní péče.

Analýza diskurzu

Analýza konverzace se netýká subjektivního smyslu a intencí účastníků. Studuje fungování mechanismu rozhovorů. Analýza diskurzu vychází z konverzační analýzy, ale věnuje se silněji obsahům konverzace, příslušným tématům a jejich organizaci. Zahnuje také psychologické jevy jako paměť a kognici jako sociální jevy. Zvláštní důraz přitom leží na konstrukci verzí sociálního dění v různých zprávách a popisech. Analyzují se interpretační postupy použité v těchto strukturách. Tento postup se uplatňuje nejenom na každodenní rozmluvy, ale i na formy dat jako interview nebo zprávy v médiích. Spojuje analýzu konverzace s analýzou organizování a konstrukcí znalostí.

8.4.4 Fenomenologická interpretace

Ve fenomenologicky orientovaném výzkumu se výzkumník zaměřuje na osobní zkušenost. Popisuje ji pomocí jazyka, který je této zkušenosti co nejbližší, bez své osobní apriorní představy (včetně zaujatosti, předsudků a subjektivních teorií) o objektu zkoumání a vyloučit je.

Fenomenologické zkoumání usiluje o popis a zachycení základních významů lidské zkušenosti. Cílem je zodpovědět otázku: *Co znamená daná zkušenost?* Tato zkušenost se může týkat osamocení, deprese, může se týkat vztahu k jinému člověku, nebo zkušenosti členství v nějaké organizaci nebo skupině. Fenomenologičtí výzkumníci jako zdroj svých dat typicky používají nestrukturovaný kvalitativní rozhovor. Důležitou vlastností takového výzkumníka je umění naslouchat, pozorovat a vyvířet empatické spojení s účastníkem výzkumu. Výzkumník je citlivý k tématům, která se objevují, ale zdráhá se překonat je strukturovat nebo analyzovat. V jednom z přístupů výzkumník sbírá návní popisy jevu pomocí rozhovorů a pak používá reflektující analýzu a interpretaci, aby popsal a vyloučil zkušenost jedince. Postupuje se takto:

1. Provedou se hloubkové rozhovory se zvolenými jedinci se zaměřením na určité zkušenosti a prožitky.
2. Výzkumník pak zkoumá invariantní struktury ve zkušenosti jedince (nazýváme je esence zkušenosti).
3. Výzkumník hledá společné rysy u několika jedinců. Například jaká je esence zkušenosti lidí s prožitkem smrti blízkého člověka?
4. Po analýze dat se sestavuje zpráva, která obsahuje bohatý popis prožívaných zkušeností, jenž má čtenáři umožnit veitění a prožití popisované situace. Účelem takového výzkumu je přispět k porozumění určitým fenomenům, aby bylo možné na ně lépe reagovat a přijmout určitá opatření.

Práce Wessingera (1994) je příkladem fenomenologicky zaměřeného zkoumání problémů v tělesné výchově. Výzkumník vychází z toho, že fenomenologie znamená systematicky přístup k aktuálním a vědomým prožitkům během pohybu. Poukazuje na to, že je zapotřebí provádět výzkum, který se zabývá vnímáním žáků a jejich interpretacemi událostí během výuky pohybovým dovednostem. Autor se ve své práci zabývá prožíváním zkušeností skórování při sportovní hře a podává vzhled do zkušeností a prožitků žáků a tvrdí, že takové Wessinger se domnívá, že máme dostatek vědeckých informací o tom, co žáci v tělesné výchově dělají. Málo však víme o tom, jak žáci přemýšlejí a co pociťují. Tyto poznatky podle něj zatím leží mimo zájem behaviorálního a popisného výzkumu. Wessinger se zajímal o vnitřní pohledy žáků, jak prožívají některé herní situace:

„Jaký význam mají tyto zkušenosti skórování při hře pro dítě? Je důležité právě samo skórování nebo prožitek sebe samého při sportovním výkonu? Jak můžeme jako učitelé využít znalosti získané o tomto jevu? Jaké implikace může mít takový hlubší pohled na význam skórování pro naše pedagogické působení?“

Fenomenologie podle autora znamená studium zkušenosti. Podle fenomenologů nám není přirozený či životní svět (*Lebenswelt*) bezprostředně přístupný. Požadavek „opravdu prer reflexivní životní svět na úrovni vědomění, kde se budou manifestovat jeho významy. Autor prováděl velmi rozsáhlý sběr dat pomocí pozorování a rozhovorů. V rozhovorech kromě jiného klád otázku: „Řekni mi, co se ti v hodině tělesné výchovy skutečně líbilo a zda jsi byl přitom šťastný nebo máš dobrou pocit.“ Při analýze těchto úseků rozhovoru Wessinger použil třístupňovou proceduru:

1. izolace klíčových deskriptorů (klíčových slov a vět, jež jsou popisem zkušenosti dítěte při hře),
2. složení této informace do témat (takta o dětském „světě hry“),
3. odvození významů z témat (vědomí dítěte ve vztahu ke hře nebo způsob prožívání hry).

Podle Wessingera má porozumění prožitkům dítěte při hře význam pro každého, kdo využívá pohybové hry v tělesné výchově, zvláště však pro učitele, kteří se zabývají negativními vlivy soutěžních her, ale přesto je chtějí dále používat ve své výuce. Wessinger dochází k závěru, že při výuce stojíme před dvěma rozhodnutími, jež mají praktické pedagogické implikace:

- a) přijmout, že skórování při hře má pro dítě velký význam, a restrukturizovat hru tak, aby každé dítě více skórovalo, nebo
- b) zamítnout tento význam a podle toho výkonu restrukturizovat.

První volba podle něho vyzdvihuje důležitost osobních a sociálních konstrukcí významu skórování při hře.

8.5 Souhrn

V kapitole jsme popsali vybrané metody analýzy. Při jejich použití je vhodné řídit se zásadou, že jde o repertoár z něhož si vybíráme po uvážení cíle výzkumu, výzkumné otázky a kontextu výzkumu takovou metodu nebo kombinaci přístupů, která je pro nás nejvhodnější. Věnovali jsme se hlavně metodám, jež vyhledávají pravdivost v datech, snaží se o kategorizaci údajů a nalezení vztahů mezi kategoriemi. Tento proces má přispět k interpretaci významů v datech. Teschová (1990) pomocí metody kvalitativní analýzy a komparace mnoha publikovaných analytických postupů identifikovala pro tuto relativně širokou škálu analytických metod následující deset analytických principů:

1. Analýza není poslední fází výzkumu. Probíhá paralelně se sběrem dat.
2. Analýza je proces systematického přezkoumávání materiálu, ale není rigidní.
3. Přístup k datům zahrnuje reflexi, jež ústí do provádění analytických a metodologických poznámek, které řídí celý proces.
4. Data jsou segmentována, tj. rozčleněna do relevantních a smysluplných jednotek.
5. Datové segmenty se kategorizují podle nějakého organizačního schématu. Ten je obvykle zakotven v samotných datech.
6. Hlavní roli hraje intelektuální proces porovnávání segmentů dat. Tento proces se uplatňuje při tvorbě kategorií, při definici jejich hranic, při klasifikaci dat i při shrnování dat v kategoriích a hledání negativní evidence.
7. Kategorie pro třídění dat mají prozatímní charakter, kategorizační systém se může stále upravovat.
8. Manipulace s daty v průběhu analýzy je eklektická aktivita, neexistuje jediná správná cesta. Výzkumníci se vyhýbají přílišné standardizaci používaných metod.
9. Postupy nemají vědecký charakter ve smyslu přírodovědy, nejsou mechanistické. Kvalitativní analýza je intelektuálním řemeslem.
10. Výsledkem analýzy má být nějaký typ syntézy vyššího řádu, integrovaný obraz, který může být určitým souhrnem složitě problematicky popsané problematiky, který může být určitým souhrnem složitě problematicky popsané problematiky, vyslovením podložných hypotéz, vymezením nového konceptu nebo zobrazením substantivní teorie.